

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՀԱՆԴԵՍ
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2015, 1 (198)

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

2015

ЕРЕВАН

ԼԵՎՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ 70-ՎՄՅԱ ՀՈԲԵԼՅԱՆԸ

Ս. Թ. Հունվարի 9-ին լրացավ անվանի գիտնական, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ԽՍՀՄ Արևելագետների ընկերակցության (1985 թ.), Հայաստանի գրողների միության (1988 թ.), Փրանսիական Ասիական ընկերության (1989 թ.), Վենետիկի Մխիթարյան ակադեմիայի (1991 թ.) անդամ, Լա Վեռնի (1990 թ.), Սոֆիայի (1994 թ.), Սորբոնի (1996 թ.) և Ստրասբուրգի (1996 թ.) համալսարանների պատվավոր դոկտոր, 30-ից ավելի գրքերի, շուրջ 80 գիտական հոդվածների և բազմալեզու մամուլում սփռված հազարավոր քաղաքական հրապարակումների հեղինակ, Հայաստանի Հանրապետության Առաջին նախագահ Լևոն Հակոբի Տեր-Պետրոսյանի ծննդյան 70-ամյակը: Նկատի ունենալով մեկ անձի

մեջ գիտնականի ու պետության ղեկավարի զուգակցման հազվադեպ պատահող հանգամանքը՝ պատշաճ համարեցինք այդ հիշարժան տարեթիվը նշել ոչ թե ավանդական կարգով, այլ հոբելյարին վերաբերող արխիվային, հուշագրական և մատենագիտական որոշ նյութերի հրապարակմամբ, որոնք լավագույնս են բացահայտում գիտնականի և պետական գործչի նրա կերպարը:

Հատուկենտ բացառությունները չհաշված՝ արխիվային նյութերը հրատարակվում են առաջին անգամ: Հրապարակվող փաստաթղթերին կցվել են անհրաժեշտ մատենագիտական տեղեկություններ, իսկ որոշ դեպքերում նաև լրացուցիչ ծանոթագրություններ:

ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ,
ԱՎԵՏԻՍ ԱՎԱԳՅԱՆ

I

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄՆԵՐ

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ԳԱԳԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ ԵՎ ՆԱԽԱԳԱՀԸ

«Բնավորությունը համառ է: Ուղեղը՝ զարգացած... Հոյակապ աշխատող է... Տաղանդավոր պետական գործիչ, գիտնական: Փայլուն խելքի և հոյակապ հիշողության տեր է...» [Այծեղջյուրի նշանի տակ ծնվածների (գեկտեմբերի 22-ից հունվարի 19) հորոսկոպից]:

Իմ առաջին գիտական ծանոթությունը Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ տեղի է ունեցել Լենինգրադում, որտեղ նա, անցնելով ասպիրանտուրան հայտնի ասորագետ Ն. Վ. Պիգուլևսկայայի ղեկավարության ներքո՝ պիտի դիսերտացիա պաշտպաներ: Լենինգրադի համալսարանը հրավիրել էր ինձ ընդգիմախոսելու: Թեզը սրտիս մոտ էր, պաշտպանողը՝ 26-ամյա հաճելի երիտասարդ, որին ճանաչում էի դեռ հորիցս՝ Խորեն Սարգսյանից, որի՝ Գրականության ինստիտուտում ղեկավարած բաժնից էր գնացել Լևոնը Լենինգրադի ասպիրանտուրա: Նա դարձել էր հայագետ-ասորագետ, ես էլ հայագետ-ասորագետ էի: Մի տառի տարբերությունը նշանակում էր, որ Լևոնը զբաղվում էր Ասորիքի նյութերով (միջնադար), իսկ ես՝ Ասորեստանի սեպագրով (հին շրջան):

Լևոնը հաջողությամբ էր ընթանում իր բարդ, բանասիրական հանելուկներով լի բնագավառում: Մի քանի նրա գործերի բնորոշ վերնագրեր հանդես են բերում «բանասիրություն» կոչվող գիտությունների փնջի նրան հատուկ ընդարձակ ընկալումը: Այսպես, լեզվի մասնավոր խնդիրներից («Միջին հայերենի հնչյունաբանությունը ըստ ասորական աղբյուրների»), աղբյուրագիտությունից («Գրիգոր Լուսավորչի վարդապետության ասորական աղբյուրները») և թարգմանություններից («Անանուն Եդեսացու ժամանակագրությունը») մինչև միջնադարյան գրական գործընթացի պարբերացում («Հայ հին թարգմանական գրականություն»), որն արդեն համարյա պատմագիտական խնդիր է, և մինչև բուն պատմություն («Ասորիների դերը հայկական Կիլիկիո մշակութային կյանքում»): Այսպիսի ընդարձակ ընդգրկում ունեն Տեր-Պետրոսյանի 70-ից ավելի հրատարակված աշխատությունները:

Մասնագիտությունների նմանության ու տարբերության հանգամանքով ունեցել ենք փոխադարձ գիտական կոնսուլտացիաներ, ըստ որում նրա տված տեղեկությունները միշտ ճշգրիտ ու սպառիչ էին՝

աղբյուրի հղումով և մասնագիտական անհրաժեշտ պարզաբանմամբ:

Ամեն ինչ ընթանում էր իր կարգով, 1987-ին Տեր-Պետրոսյանը նույն Լենինգրադում պաշտպանեց դոկտորականը: Նրա ճանապարհը տանում էր դեպի ակադեմիական կոչումներ...

Հինգ տարի է ինչ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը Հայաստանի Հանրապետության նախագահ է, առաջին նախագահը, և թվում է, թե ամբողջ կյանքում նախապատրաստվել է այս գործին: Գաղտնիքն, անշուշտ, նրա հոգեկան կերտվածքի, բնավորության մեջ է: Կարող եմ ասել, որ դրանց երկու կողմը գրեթե անակնկալ էին՝ չէի դիտել մեր շփումների ժամանակ: Երևի թաքնված էին՝ գիտնականի համար առաջնահերթ նշանակություն չունենալու պատճառով: Դրանցից մեկը հաստատականությունն է, մյուսը՝ վճռականությունը, դժվարին, ճգնաժամային պահերին, արագ, կտրուկ և ոչ ստանդարտ քայլեր անելու ունակությունը:

Սակայն բնավորությունից զատ, գաղտնիքը նաև այլ, նույնքան էական, բացատրություն ունի: Խնդիրն այն է, որ Տեր-Պետրոսյանը որոշ իմաստով, իսկապես, շարունակում է նախորդած շրջանի իր զբաղմունքը՝ գիտական աշխատանքը: Նա ղեկավարում է երկիրը, ելնելով, կամա թե ակամա, կամ երկուսն էլ միասին, գիտնականի իր պատրաստությունից:

Իսկ ո՞րն է այդ գիտնականի պատրաստություն կոչվածը: Գիտնականն առանձնանում է որոշակի հատկությունների ուրույն գույքակցմամբ, հատկություններ, որոնք, այլ կազմով, կարող են լինել և ուրիշ բնագավառի մարդկանց մոտ: Դրանցից է գիտողականությունը, առկա փաստերի հորձանքի մեջ ճիշտ կողմնորոշվելու, նրանց զարգացումն ու առանձնահատկությունը տեսնելու և հարցերին նրանց պատասխանելու կարողության չափը ստույգ պատկերացնելու ունակությունը: Դրանցից է գիտական, այսինքն անաչառ, ոչ միտումնավոր տրամաբանությունը, առկա տվյալները վերլուծելու կարողությունը՝ գիտական աշխատանքի հաջողության առաջին նախապայմանը: Ի վերջո, փաստարկման, սինթեզելու, եզրակացնելու ունակությունը, որը պսակում է գիտնականի աշխատանքը.

Ահա, գիտական բարձրագույն աստիճանին՝ դոկտորությանը հասնելու իր ճանապարհին, Տեր-Պետրոսյանը հասցրել է կուտակել այդպիսի հատկությունների բավականաչափ պաշար, որը և դրսևորվում է նրա նախագահական գործունեության մեջ, հաղորդելով վերջինիս համաչափ ընթացք, հետևողականություն, ապագայի կանխատեսում:

Բացի գործունեությունից այն դրսևորվում է նաև Տեր-Պետրոսյանի տարբեր առիթներով ունեցած ելույթների ու արտասանած ճառերի մեջ, որոնցից յուրաքանչյուրը գիտական աշխատության շատ տարրեր է պարունակում: Դրսում դրանք միշտ հստակ ու ամփոփ են, և տալիս են պատմական պահի ցայտուն գնահատականը: Հիշենք նրա ելույթը Մոսկվայում՝ ս/թ. մարտի 15-ին Ռուսաստանյան

դոլմայի ընդունած որոշման առիթով: Այդ ելույթը Մոսկվայի հեռուստատեսությունը մի քանի օր շարունակ ճաշակում էր: Ներսում նրա ելույթները ծրագրային են, համապարփակ և ավարտուն, տալիս են երկրի իրավիճակը, առանց մեղմացման և անիրականանալի խոստումների:

Եթե անդրադառնանք բուն իրավիճակին, երկրի զարգացմանը հինգ տարվա ընթացքում Տեր-Պետրոսյանի ղեկավարության ներքո, ապա այն օբյեկտիվ գնահատելու համար պետք է դիտարկել անպայման ԱՊՀ մյուս երկրների, մասնավորապես, մեր հարևանների առկա իրավիճակի հետ համեմատության մեջ: Այլապես գնահատականները քմածին ու վերացական կմնան: Հայաստանը մյուսների մեջ աչքի է ընկնում իր ներքին և արտաքին կայունությամբ, ներառելով նույնիսկ Ղարաբաղյան հիմնահարցը: Արտաքին տնտեսական, քաղաքական, մշակութային կապերը քայլ առ քայլ ամրապնդվում են: Ինչ վերաբերվում է կենսամակարդակի հիմնահարցին, ապա սա, իհարկե, կա և մնում է, բայց նրա սրությունը, թեև դանդաղորեն, նվազում է: Այստեղ ևս չենք կարող չդիմել համեմատությունների: Համեմատենք, նախ 1996-ը և 1992-ը՝ իր անասելի դժվարություններով՝ ցրտով, խավարով ու թերսնամամբ: Մյուս կողմից, դարձյալ անդրադառնանք շրջապատի երկրներին, որոնք, հակառակ իրենց ավելի նպաստավոր պայմաններին (բաց ճանապարհներ, բնական գործոններ), այսօր հազիվ թե ավելի բարգավաճ կյանք են վարում:

Առկա իրավիճակը ԽՍՀՄ-ից ծնունդ առած ԱՊՀ բոլոր երկրների համար պատմության անխուսափելի ընթացքի արգասիք է, խորհրդային տիպի սոցիալիզմից՝ մնացյալ աշխարհին հատուկ հասարակարգ ոտք դնելու ցավազին հատկանիշ՝ հատուկ անցման շրջանին, որից նրանք պետք է հետզհետե դուրս ելնեն աշխատանքի միջոցով:

Քաղաքական գործիչը միշտ էլ քննադատելի տեղեր ունի, բայց, արդյոք ճիշտ է նախընտրական շրջանում թեկնածուի ըստ արժանվունյն գնահատմանը անպայման նաև քննադատություն ավելացնել: Կարծում եմ, որ այնքան էլ ճիշտ չէ, բայց այսուհանդերձ մի բան կցանկանայի նշել: Մեր հասարակությունը, մասնավորապես՝ մտավորականները, գիտնականները հանրապետության նախագահի հետ շփումների, հաղորդակցվելու, տեղեկանալու, արտահայտվելու պակաս ունեն: Սա ևս, անշուշտ, նախագահի բնավորության գծերից մեկի հետ պիտի կապված լինի: Ի դեպ, այն նշում է վերը, բնաբանում, մեջ բերված հորոսկոպը, որտեղ ասված է նաև, թե «Այծեղջյուրը ինքնապարփակ է»: Սակայն Ղարաբաղյան շարժման թեժ պահերին Լևոն Տեր-Պետրոսյանը հաջողությամբ հաղթահարում էր այդ գիծը, միտինգներում իր ունեցած բոցաշունչ ելույթներով: Իհարկե, դրանց ժամն անցավ, բայց շփման անհրաժեշտությունը տակավին կա և միշտ էլ կլինի...

Ի եզրափակումն կասեմ, որ թե՛ անցած հնգամյակի համայնապատկերը, և թե՛ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի՝ մեր հանրապետության

քաղաքական երկնակամարում գրաված տեղը լիովին հիմք են տալիս ընտրելու նրան Հայաստանի Հանրապետության նախագահ՝ հաջորդ հնգամյակի համար ևս:

Ակադեմիկոս Գաբրիլ Սարգսյանի 1996 թ. գրած հոդվածը (տպագրության հանձնված «Բնօրրան» հանդեսին. օգոստոս, 1996 թ.) ժամանակին չի հրատարակվել Տեր-Պետրոսյանի խնդրանքով՝ ընտրությունների նախօրյակին հեղինակի բարեկամական վերաբերմունքը չհարաշահելու նկատառումով (չչ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 13/2):

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ԺԱՆՊԻԵՐ ՄԱՀԷ

ՆԱՄԱԿ ԿԱՌԼԵՆ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆԻՆ

Մեծարգո Կարլեն Դալլաքյան,

Թույլ տվե՛ք խորին վշտակցություն արտահայտել Ձեր սիրելի հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանի հանդիպած անլուր և ահուկի փորձանքին համար: Այնքան զարհուրելի է այդ աղետը, որ խոսքս հատնում է, կարեկցության բառեր որոնելիս, և տխուր լռություն պահելով, կարող եմ միայն ամեն ջանք թափել իմ Ֆրանսիացի և Ֆրանսահայ հայրենակիցների հետ միասին, որպեսզի դեպի Հայ ժողովրդին այստեղ եղած համերաշխության ուժեղ զգացումը ժամանակի ընթացքում չթուլանա և մերոնք շարունակեն, Ձեր կառավարության ցուցմունքներին համաձայն, պետք եղած միջազգային օգնություն հասցնել վերապրողներին, ավեր գյուղերի և քաղաքների բնակիչներին և ամբողջ ՀՍՄՀ-ին՝ առաջիկա վերակառուցման համար:

Բայց երկրաշարժի աղետալի հետևանքներից բացի, լուրջ մտահոգություն է պատճառում ինձ, որպես հայագետիս, հարգելի պաշտոնակցիս՝ բանասիրական գիտությունների դոկտորի՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ներկա վիճակը: Հուզմունքով եմ իմացել, թե ձերբակալվելուց հետո, բանտարկվել է — եթե չսխալվեմ դեկտեմբերի 10-ից — երեսուն օրով, բայց հացադուլ է սկսել դեկտեմբերի 14-ից: Իմանալով թե ինչքա՛ն ծանր է եղել աղետից մի քանի օր առաջ թե՛ Հայաստանում և թե՛ Ադրբեջանում տիրող կացությունը, լավ եմ հասկանում, թե ՍՍՀՄ ստիպված է եղել լուրջ միջոցառումների դիմել, քաղաքացիների ապահովությունը պաշտպանելու համար, ուստի և ինձ բոլորովին թույլատրված է եմ զգում, որևիցե կարծիք արտահայտել հարցի բուն առարկայի մասին:

Սակայն, աշխարհի բոլոր հայագետների նման, համարում եմ Մաշտոցյան Մատենադարանը Ձեր հանրապետության և Հայ ժողովրդի, Աբովյանի խոսքով, «թագն ու պարծանքը», և գիտեմ, թե ի՞նչ կարևոր դեր է կատարել այդ հիմնարկության մեջ որպես գի-

տական քարտուղար Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, որը համեմատաբար երիտասարդ հասակին մեծ վաստակ ունի հայագիտության մեջ:

Ինքն արտասահմանում արդեն բավական համբավավոր է, ուստի և հրավիրվել է Ֆրանսիա երկու անգամ 1) Ecole Pratiques des Hautes Etudes-ի (Սորպոնի գիտահետազոտական մասնաճյուղի) հարյուրամյակի առթիվ և 2) անցյալ տարին Փարիզի համալսարանի ռեկտորի՝ Hélène Ahrweiler-ի կողմից: Հայերեն եփրեմի իր պատրաստած բնագիրը հրատարակվել է Բելգիայում: Նորայր Սրբազանի հոբելենական ժողովածվում, Փարիզում, մեծ արձագանք ունեցող երկասիրություն է հրատարակել Աստվածաշնչի հայերեն թագմանության մասին: Վերջապես բոլորս մեծ հետաքրքրությամբ ենք սպասում հայաստրական գրական կապերին նվիրված իր դոկտորական աշխատանքի հրատարակվելուն:

Կարող է պատահել որ, երբ որ այս նամակը կստանաք, Լ. Տեր-Պետրոսյանը բանտից արդեն արձակած լինի: Սակայն եթե, որևէ պատճառով, դատարանը անհնարին համարեր իրեն արձակել, շատ եմ խնդրում, հանուն մարդասիրության միջամտել, Ձեր բարձր հեղինակությունը, որպեսզի այս խոստմնալից գիտնականը ազատվի:

Այս լուր անձնական դիմումը գրում եմ սրտիս թելադրանքով: Ժամանակ չեմ ունեցել ուրիշ հայագետների հետ խորհրդակցելու այս հարցում (սակայն համոզված եմ, թե մեզնից ո՛չ ոք չի մխիթարվի, եթե մեր սիրելի պաշտոնակցին՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանին, լուրջ դժբախտություն պատահեր): Ինձ թվում է, թե այդպիսի փորձանքի հանդիպելուց հետո, Հայաստանը իր բոլոր որդիների — դրանց թվում էլ նաև մտավորականների — կարիք ունի, այնպես որ կարելի է տեղի տալ որոշ ներողամտության:

Անցյալ աշնանը ստացել եմ Ձեր կողմից հրավերի հեռագիր, որին համար ջերմ շնորհակալություն եմ հայտնում: Պատասխանելս շատ եմ ձգձգել, որովհետև հույս ունեի, որ կկարողանայի ազատվել վրաս բարդված շատ ծանր պատասխանատվություններից և զբաղմունքներից: Բայց ինձ չի հաջողվել, ուստի և իմ կամքից անկախ ստիպված եմ Հայաստան գալս հետաձգել, թեպետև զգում եմ, թե հիմիկվա դժբախտ հանգամանքներում արտասահմանցի բարեկամների սատարությունն ու մխիթարությունը շատ կարևոր են Հայաստանին համար:

Հաճեցե՛ք ընդունել, մեծարգո Կարլեն Դալլաքյան, լավագույն ողջույններով, խորին մեծարանքիս հավաստիքը: Ձերդ՝ Ժան-Պիեր Մահե:

Ժ.-Պիեր Մահեի հայերենով շարադրված ձեռագիր նամակի պատճենը պահվում է ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվում, թղթ. 13/1, 6. 01. 1989: Այդ ժամանակ նման նամակի հղումը՝ հասցեագրված Հայաստանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկին՝ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապերի կոմիտեի նախագահ Կառլեն Դալլաքյանին, նրա հեղինակից բավական խիզախություն էր պահանջում, քանի որ եթե իրերն այլ կերպ դասավորվեին և խորհրդային Միությունը

չարունակեր գոյատևել, ապա ժան-Պիեր Մահեն, ամենայն հավանականությամբ, կդառնար անցանկալի անձ, զրկվելով Հայաստան այցելելու և Մատենադարանի նյութերից օգտվելու հնարավորությունից, ինչը իսկական ողբերգություն կլիներ նվիրյալ հայագետի համար:

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻ ՆԵՐՈՒՄ ՓԱՍՏԵՐԻ ԽԵՂԱԹՅՈՒՐՈՒՄԸ

«Գոլոս Արմենիի» թերթի՝ ս. թ. նոյեմբերի 11-ի համարում ես ծանոթացա է. Շահիրյանի՝ «Համբարձումյանը հեռացավ վիրավորված» կարճ հոդվածի հետ, որում զետեղված էին Վիկտոր Համբարձումյանի և Լևոն Տեր-Պետրոսյանի լուսանկարները: Հոդվածագրի կարծիքով՝ Վիկտոր Համբարձումյանը դարձավ այն ժամանակվա նախագահ Տեր-Պետրոսյանի հետապնդումների զոհը և հեռացավ Ակադեմիայի նախագահի պաշտոնից «ամոթալի շահարկումների և մտացածր քննադատությունների արդյունքում»: Մտահոգված լինելով, որ այն՝ փաստերի խեղաթյուրմամբ հրամցված ապատեղեկատվությունը կարող է նյութ դառնալ ապագա պատմաբանների համար, ես որոշեցի արձագանքել այդ հոդվածին այն սերնդի անունից, որը մասնակից է եղել այդ իրադարձություններին, և ընթերցողներին տրամադրել հավաստի տեղեկատվություն:

Մեծանուն գիտնական և երկար տարիներ Գիտությունների ակադեմիան գլխավորած Վիկտոր Համբարձումյանի համար 85 տարեկանում արդեն դժվար էր շարունակել իր բազմակողմանի գործունեությունը, և նա որոշում կայացրեց թողնել Ակադեմիայի նախագահի պաշտոնը: Այս կապակցությամբ նա դիմեց հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին: Վերջինս ցանկություն հայտնեց լսել գիտական հանրության կարծիքն ու վերաբերմունքը: Ակադեմիայում տեղի ունեցած ընդհանուր ժողովում հարցը բարձրացվեց հենց Վիկտոր Համբարձումյանի կողմից: 1993 թ. Համբարձումյանը գնաց թոշակի՝ պահպանելով բոլոր իրավունքները: Տեր-Պետրոսյանի հավանությունը և բացառապես միայն Վիկտոր Համբարձումյանի համար հիմնվեց Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատվավոր նախագահի կոչումը:

Կուզենայի ներկայացնել մեկ փաստ ևս: Մի քանի տարի անց՝ 1996 թ., Ակադեմիայում պետք է տեղի ունենային ակադեմիայի նոր անդամների ընտրություններ: Այդ ժամանակ Համբարձումյանն ապրում էր Աշտարակում, դստեր՝ Կարինեի մոտ, և նա իր փեսա Հ. Շահբազյանի միջոցով խնդրեց իրեն փոխանցել Լևոն Տեր-Պետրոսյանի գիտական գործունեության մասին նյութեր, որպեսզի առաջադրի նրա թեկնածությունը ակադեմիայի անդամի ընտրություններում: Համաձայն Ակադեմիայի կանոնադրության՝ ակադեմիայի անդամի ընտրություններին մասնակցելու համար անհրաժեշտ է ա-

առջարկվող թեկնածուի զբաղմունքը համաձայնությունը: Հետևաբար, առանց Լևոն Տեր-Պետրոսյանի համաձայնության՝ հնարավոր չէր առաջադրել նրա թեկնածությունը: Ակադեմիայի այն ժամանակվա նախագահ Ֆադեյ Սարգսյանն ինձ հանձնարարեց զբաղվել այս հարցով, քանի որ ընտրությունների հետ կապված կազմակերպչական հարցերը գտնվում էին Ակադեմիայի ակադեմիկոս-քարտուղարի իրավասությունների ոլորտում, իսկ այդ պաշտոնը զբաղեցնում էի ես:

Կանոնադրության վերը նշված կետի մասին ես տեղեկացրի Վիկտոր Համբարձումյանին, ինչից հետո նրա միջնորդությամբ ինձ ընդունեց նախագահ Տեր-Պետրոսյանը: Ես տեղեկացրի հանրապետության նախագահին Վիկտոր Համբարձումյանի մտադրության մասին: Ուշադիր լսելով ինձ՝ Տեր-Պետրոսյանը տվեց երկու հարց. ի՞նչ կարծիք կա այս կապակցությամբ հայագետների շրջանում, և ի՞նչ կարծիք ունեմ անձամբ ես: Ես պատասխանեցի. «Հայագետները դրական են տրամադրված այս հարցում, իսկ ես հակված եմ նրան, որ դուք համաձայնություն տաք առաջադրմանը, բայց կարող եք հանել ձեր թեկնածությունը ընտրություններից առաջ»: Տեր-Պետրոսյանը շնորհակալություն հայտնեց անկեղծ պատասխանի համար և ավելացրեց, որ չկա ո՛չ առաջադրման, ո՛չ թեկնածությունը հանելու, ո՛չ էլ ընդհանրապես այս հարցը բարձրացնելու անհրաժեշտություն, քանի դեռ ինքը զբաղեցնում է հանրապետության նախագահի պաշտոնը: Նա նաև այս մասին տեղեկացրեց Վիկտոր Համբարձումյանին՝ նրան հայտնելով իր երախտագիտությունը: Ավելորդ է նշել, որ եթե Վիկտոր Համբարձումյանը գեթ փոքր-ինչ դժգոհություն ունենար Տեր-Պետրոսյանի վերաբերմունքից, երբեք չէր երաշխավորի/առաջադրի նրա թեկնածությունը Ակադեմիայի անդամ դառնալու համար:

Հոգվածի վերջում լրագրողը ընթերցողի ուշադրություն է հրավիրում Վիկտոր Համբարձումյանի՝ Բյուրականում տեղի ունեցած ավելի քան համեստ հուղարկավորության արարողության վրա և այս հարցում նույնպես մեղադրում է հանրապետության նախագահին՝ չհիշատակելով, սակայն, որ Բյուրականում՝ ծնողների և կնոջ կողքին հողին հանձնվելու ցանկությունը հենց Վիկտոր Համբարձումյանինն էր:

Ընդհանրապես, ցանկացած երևույթ և իրադարձություն կարելի է մեկնաբանել տարբեր կերպ, ինչպես հաճախ դա լինում է: Սակայն իրականության և փաստերի աղճատված ներկայացումն աններելի է: Ցավում եմ, որ այդ հոգվածի հեղինակը հանդիսանում է փորձառու և իրականում վաստակաշատ լրագրող է. Շահիրյանը:

«Голос Армении», 25. 11. 2014. Հայերեն թարգմանությունը՝ iLur.am., 5. 12. 2014. Ի հաստատումն Վ. Բարխուդարյանի հոգվածում մատնանշված փաստերի, ավելորդ չենք համարում հրապարակել Վ. Համբարձումյանի նամակներից մեկը՝ հասցեագրված Լ. Տեր-Պետրոսյանին. «Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լ.

Տեր-Պետրոսյանին. Առողջությանս վատ վիճակի պատճառով այսօր ես ուղարկեցի իմ հրաժարականը Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի Ընդհանուր ժողովին, խնդրելով ազատել ինձ ս. թ. մարտի 10-ից պրեզիդենտի պարտականություններից: Ակադեմիայում համարյա կես դար աշխատելու ընթացքում ես տեսել եմ համակրանք գործունեություն և ներողամտություն սխալներին նկատմամբ ժողովրդի կողմից: Նույնպիսի ներողամիտ վերաբերմունքի այս վերջին տարիների ընթացքում հանդիպեցի անձամբ Ձեր կողմից: Շնորհակալություն այս բոլորի համար: Հեռանում եմ խորապես համոզված, որ դժվարությունները կանցնեն և Հայաստանը կվերածվի ծաղկող գիտության երկրի: Վիկտոր Համբարձումյան»:
(ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 03/2, 1. 03. 1993):

АКАДЕМИК ЮРИЙ БАРСЕГОВ

ПИСЬМО ЛЕВОНУ ТЕР-ПЕТРОСЯНУ

Дорогой Левон Акопович! Армянский Институт международного права и политологии в Москве предпринимает попытку сформулировать национальную идею армян. Это вызвано сознанием того, что в столь сложный и ответственный период своей истории армянский народ сможет справиться с вызовами времени только при условии тесного единения, объединения всех своих сил в Республике Армении, в НКР и в диаспоре. Не отрицая, конечно, значение политических партий в жизни каждого государства, мы в то же время считаем, что должны научиться ставить общенациональные интересы выше партийных и личных устремлений. Это делает необходимым выработку общеармянской национальной идеи на основе ценностей, создававшихся веками. Иначе говоря, хотели бы вычлениить, вынести за скобки партийной жизни все, что принимается всеми. Мы полагаем, что к этой большой работе может приступить Институт, который свободен от партийной зависимости. Мы исходим из необходимости тщательного и должного учета всех имеющихся мнений, уважительного отношения к ним. Зная Вас как выдающегося интеллектуала и имея в виду Ваш большой политический опыт, мы просим Вас высказать Ваше мнение относительно целесообразности этого начинания. Мы были бы очень признательны, если бы подсказали нам где найти наиболее цельное и компактное изложение Вашего философского кредо по этой сложной проблеме. Мы были бы также признательны, если бы Вы посоветовали, к кому еще можно обратиться с подобной просьбой в Армении и за ее пределами. Пользуюсь случаем, чтобы выразить Вам мое глубокое уважение — Директор Института Ю. Барсегов».

II

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ
ՕՐՀՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎԱԶԳԵՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. «*Խոսք օրհնութեան*. Մեզ համար հոգեկան գոհունակութիւն է, սիրով ողջունել հրատարակումը սոյն հատորին, նուիրուած գիտնական եւ հասարակական գործիչ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի կեանքին ու գործին: Անձամբ ջերմ գնահատանքով ծանօթացել ենք նրան տարիներ առաջ, իբրեւ հմուտ գիտնականի Մատենադարանի եւ իբրեւ բարեխիղճ դասախօսի հայ միջնադարեան մատենագրութեան՝ մեր Հոգեւոր Ճեմարանի, որ նաեւ յոյժ օգտակար եղաւ Մայր Աթոռիս, իր գործակցութիւնը բերելով որպէս Սուրբ Գրքի թարգմանիչ, յատկապէս Սաղմոսաց Գրքի: Տիրար Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի գիտական եւ մանկավարժական գործունէութեան ընթացքին Մեզ տպաւորած են՝ նրա մտածողմի յստակութիւնը, գիտական բազմակողմանի պաշարն ու վերլուծելու ճշգրտութիւնը, միշտ համոզիչ եւ տպաւորիչ: Այսպէս է որ նա, գուցէ անսպասելի կերպով, մուտք գործեց հայրենի հանրային քաղաքական կեանքից ներս երեք-չորս տարիներ առաջ, մեր ազգային զարթոնքի փոթորկալի բախտորոշ օրերին ու հասաւ մեր ողջ ժողովրդի վստահութեան բարձունքին, ընտրուելով առաջին նախագահը մեր օրերի անկախ Հայաստանի: Մեր վերածնած Մայր երկրի ազգընտիր նախագահի մէջ Մենք տեսնում ենք նոյն գիտնականի մտածողմի պայծառութիւնը եւ ժողովրդին ծառայելու նոյն ինքնավստահ եռանդն ու նուիրումը: Մեր մաղթանքն է որ երկնաւոր «Բարեաց Պարգեւատուն» միշտ մնայ նրան պահապան ու մարտակից, մինչեւ յաղթական իրականացումը մեր ազատատենչ ազգի արդար իղձերի: Հայրապետական օրհնութեամբ՝ Վազգէն Ա, Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիւ, թղթ. 13/1, 30. 04. 1992: Վեհափառի նկատի ունեցած հրապարակման նախաձեռնութիւնը, որի հեղինակներն էին Մատենադարանի գիտնական քարտուղար Արմեն Տեր-Ստեփանյանը եւ Ֆրանսահայ հանրաճանաչ լրագրող Ժան Քեհիայանը, ինչ-ինչ պատճառներով չի իրականացել:

* * *

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. «Պարոն Հրայր Հովնանյանին, Ամերիկայի Հայկական համագումար, Վաշինգտոն. Ես հրճված եմ՝ Ձեզանից տեղեկանալով, որ Ամերիկայի Հայկական համագումարը պատրաստվում է մեծարելու Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին՝ Նյու-Յորք եւ Վաշինգտոն կատարելիք նրա այցելութեան ընթացքում: Մեծապես գնահատում եմ Ձեր ազնիւ քայլը՝ պատվի արժանացնելու մի անձ-

նավորություն, որն իր կյանքը նվիրել է Հայաստանի նորանկախ պետության շինություն, ապահովություն, բարօրություն ու զարգացման գործին: Ես քաջ գիտակցում եմ, թե ինչպիսի դժվարին պարտականություն է դրված մեր Նախագահի վրա մեր պատմության մի այնպիսի վճռորոշ ժամանակաշրջանում, երբ հայ ժողովուրդը բազում զրկանքներ ու զանազան անտանելի դժվարություններ է դիմագրավում: Սա մեր երկրի, մեր ազգի, մեր Եկեղեցու հանդեպ մեր սիրո քննության ժամն է: Հիրավի մի մարտահրավեր, որի դիմակայումը մեծագույն պատասխանատվություն է պարտքի զգացում է պահանջում: Մեր Նախագահն, ահա, քաջություն, ոգու տոկունությամբ եւ անսահման նվիրումով օժտված այդ մարդն է: Ես բարձր եմ գնահատում նաեւ այն սրտագին աջակցությունը, որն Ամերիկայի Հայկական համագումարն, այդքան մեծահոգաբար ու անմնացորդ կերպով, առաջին իսկ օրվանից ցուցաբերեց Հայաստանի նորանկախ պետության եւ նրա Նախագահի հանդեպ: Մեր հայրենիքը, նրա անկախ պետականությունը, նրա Նախագահը տարբեր համոզմունքների տեր բոլոր հայերի նվիրական ջանքերով գոտեպնդվելու կարիքն ունեն: Դարերի մեր երազանքը կյանքի է կոչվել: Եկե՛ք, այդ կյանքը դարձնենք մերը: Եկե՛ք, մեր կյանքերը՝ որպես անձինք կամ կազմակերպություններ, դարձնենք մեր ազգի կյանքը՝ որպես այդ ազգի որդիներ ու դուստրեր: Ես ջերմ շնորհակալություն եմ հայտնում նաեւ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարությանը, որը Հայաստանի մեր անկախ պետության մեծագույն եւ մերձավոր բարեկամներից մեկն է: Մեր ամերիկացի եղբայրներն ու քույրերն, իրավամբ, արժանի են շնորհավորանքի եւ գովություն՝ մեր երկրի դրություն սրտացավ ընկալման եւ նրա ապահովության ու զարգացման գործում ներդրած շուրջ նպաստի համար: ԱՄՆ-ի համերաշխությունը Հայաստանի հանդեպ՝ պատմությունը կարճանագրի որպես նրա տարեգրության ոսկե էջերից մեկը: Այստեղ՝ էջմիածնում, մեր Եկեղեցու Մայր աթոռում, մեր Սրբություն Սրբոցում, ես աղոթում եմ Աստծուն՝ զորացնելու մեր սիրելի Նախագահին եւ նրա բոլոր գործընկերներին ու օգնականներին: Թող Ամերիկայի Հայկական համագումարը զորանա ու բազմապատկի իր ծառայությունը մեր Հայաստան երկրին եւ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին: Հայրական սիրով, օրհնությամբ եւ աղոթքներով՝ Գարեգին Ա, Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց»:

Տպագրվել է Տեր-Պետրոսյանի մեծարման երեկոյի առթիվ Ամերիկայի Հայկական համագումարի հրապարակած ազգագիր-գրքուկում. «A Tribute to Honor Levon Ter-Petrossian, President of the Republic of Armenia», Washington, 1995.

* * *

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ. «Մեծայարգ Տիար Լեւոն Տէր-Պետրոսեան, Երեւան. Սիրելի՛ պրն. Տէր-Պետրոսեան, Ուրախութեամբ ու շնորհակալութեամբ ստացայ Մաշտոցեան Մատե-

նադարանի փոխտնօրէն պրն. Արշակ Բանուչեանի ձեռամբ Ձեր վերջին հատորը՝ «Խաչակիրները եւ հայերը»: Կ'ուզեմ իմ յատուկ զնահատանքս յայտնել այս աշխատասիրութեան համար: Ինչպէս գիտէք, Կիլիկեան շրջանը հայոց պատմութեան լուրջ ուսումնասիրութեան առարկայ չէ եղած Հայաստանի բանասէրներուն կողմէ: Վստահ եմ, որ այս ծիրէն ներս կարեւոր նպաստ մը պիտի բերէ Ձեր այս գործը: Ինծի համար ծանօթ շրջան մըն է խաչակիրներու շրջանը, որովհետեւ համալսարանի մագիստրոսի իմ թէզս 1972-ին, անգլերէն լեզուով, եղած է Ներսէս Շնորհալիի յարաբերութիւնները Բիւզանդիոնի կայսրին ու պատրիարքին հետ: Անգլերէնի թարգմանած եմ նաեւ յիշեալ յարաբերութեան առնչուած բոլոր թղթակցութիւնները: Հետեւաբար, Ձեր գրքին մէջ օգտագործուած գրեթէ բոլոր աղբիւրները ծանօթ են ինծի: Ահա թէ ինչու յատուկ հետաքրքրութեամբ թերթատեցի զայն: Այս շարքին շարունակումը կը նկատեմ մեծապէս անհրաժեշտ: Հետեւաբար, ամբողջական յաջողութիւն կը մաղթեմ Ձեզի այս յոյժ կարեւոր աշխատանքին մէջ: Նոր Տարուան եւ Աստուածայայտնութեան խորհուրդով լեցուն այս օրերուն Ձեզի եւ Ձեր ընտանիքին կը մաղթեմ առողջութեամբ ու երջանկութեամբ լեցուն երկար տարիներ: Սիրոյ ջերմ ողջունիւ, Աղօթարար՝ Արամ Ա Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ. թիւ 1/06, Անթիլիաս, 3 Յունուար, 2006»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիւ, թղթ. 03/9, 3. 01. 2006:

III

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՂԵԿԱՎԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

ՋՈՐՋ ԲՈՒՇ (Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ).
«Թանկագին պարոն նախագահ. Պատրաստվելով հեռանալ պաշտոնից, ցանկանում եմ Ձեզ շնորհակալություն հայտնել Հայաստանի և Միացյալ Նահանգների միջև սերտ կապերի հաստատման ուղղությամբ Ձեր թափած բազում ջանքերի համար: Ես վայելել եմ Հայաստանի անկախության առաջին տարվա ընթացքում Ձեզ հետ համագործակցելու հաճույքը և հավատացած եմ, որ միասին մենք կերտել ենք հայ-ամերիկյան ապագա հարաբերությունների ամուր հիմքերը: ...Հայաստանն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ամերիկացիների սրտերում: Ես վստահ եմ, որ Միացյալ Նահանգները շարունակելու են ապագայում ևս ուժգին աջակցություն ցույց տալ Հայաստանին, ինչպես մենք վարվել ենք անցյալում. անկեղծորեն՝ Զ. Բուշ»:

Անգլերեն բնագիրը՝ ՀՀ Առաջին նախագահի արխիւ, թղթ. 03/2, 13. 01. 1993:

* * *

БОРИС ЕЛЬЦИН (Президент Российской Федерации): «Его превосходительству господину Л. А. Тер-Петросяну. Дорогой Левон Акопович, примите мои самые искренние и сердечные поздравления по случаю дня Вашего рождения. В России Вас знают как авторитетного государственного деятеля, внесшего большой личный вклад в упрочение союзнических отношений между Россией и Арменией. Уверен, что дальнейшее развитие тесных дружественных связей между нашими странами и народами будет важным вкладом в дело обеспечения мира и стабильности в Кавказском регионе. Желаю Вам, дорогой Левон Акопович, доброго здоровья, личного счастья и благополучия. С уважением, Президент Российской Федерации Б. Ельцин».

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 03/5, 10. 01. 1998:

* * *

ԲԻԼ ՔԼԻՆԹՈՆ (Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ). «Թանկագին պարոն նախագահ. Ձեր պաշտոնաթողության կապակցությամբ ուզում եմ փոխանցել Ձեր նկատմամբ տածած իմ մեծ հարգանքը և իմ գնահատանքն արտահայտել Ձեր այն դերի, որը Դուք խաղացիք որպես Հայաստանի առաջին նախագահ: Դուք և ես սերտորեն համագործակցեցինք Հայ-ամերիկյան հարաբերությունների ամրապնդման և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման բնագավառում: Մինչ նորանկախ Հայաստանը դիմագրավում էր անհամար մարտահրավերներ, Դուք առանցքային դերակատարում ունեցաք Հայաստանի՝ որպես անկախ, ինքնիշխան պետության կայացման գործում: Դուք հիշվելու եք Հայաստանի տնտեսության վերափոխման և բոլոր հայերի կյանքի բարելավման խնդրում ներդրած մնայուն ավանդի համար: Ես հատկապես գնահատում եմ Ձեր խիզախ առաջնորդությունը՝ վերջնական խաղաղության հաստատման ուղղությամբ կատարած աշխատանքի համար, որը կենսական կարևորություն ունի Հայաստանի և ողջ Կովկասյան տարածաշրջանի ապագայի համար: Հիլարին միանում է ինձ՝ Ձեր և Լյուդմիլայի հետագա ձգտումների իրականացման լավագույն մաղթանքներով. անկեղծորեն՝ Վիլյամ Ջ. Քլինթոն»:

Անգլերեն բնագիրը՝ ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 03/4, 17. 02. 1998:

* * *

ЕВГЕНИЙ ПРИМАКОВ (Министр иностранных дел Российской Федерации, академик): «Дорогой Левон Акопович, с глубоким волнением воспринял сообщение о Вашей отставке с поста Президента Республики Армения. Мы понимаем, что этот

мужественный шаг крупного и ответственного государственного деятеля был продиктован заботой о единстве нации в сложное для Республики время. Но «партия мира» не проиграла «партии войны». Партию мира победить невозможно. Тепло и сердечно вспоминаю наши встречи и плодотворное сотрудничество. Высоко ценю Ваши замечательные качества человека и политика, ученого-энциклопедиста. Благодаря Вам армяно-российские отношения получили новое развитие, приобрели характер союзнических. Армения и Россия вместе сумеют преодолеть все трудности и невзгоды. Уверен, дорогой Левон Акопович, что Вы еще скажете свое слово в жизни и в политике. И оно будет услышано всеми, кому дорог мир и безопасность, счастье людей. Берегите себя, здоровья и благополучия Вам на многие годы. Жму Вашу руку. С искренним уважением, Е. Примаков».

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 03/4, Յ. 02. 1998: Հետազայում հրատարակված իր հուշերում Ե. Պրիմակովը, անդրադառնալով Տեր-Պետրոսյանին, նրան բնութագրում է նաև «Президент Тер-Петросян — высокообразованный умный человек» խոսքերով (տե՛ս Ե. Примаков. Годы в большой политике. М., 1999, с. 410):

* * *

АНАТОЛИЙ ЧУБАЙС (Первый заместитель председателя правительства Российской Федерации): «Уважаемый Левон Акопович, с тревогой и сожалением узнал о Вашей отставке с поста Президента Республики Армения. Эту горькую весть я обсуждал с Президентом Российской Федерации Борисом Николаевичем Ельциным и знаю, что он искренне переживает случившееся. Вы внесли уникальный, исторической важности вклад в становление государственности Армении, которая во многом благодаря Вашим, ее первого президента, личным усилиям стала свободной страной. Убежден, что за шесть лет Вашего президентства создана по сути новая Армения, необратимо приверженная демократическим преобразованиям. Только поэтому, испытывая естественное за ее дальнейшее после Вашей отставки развитие, все-таки надеюсь, что избранный Вами курс на мирное сосуществование и сотрудничество сохранится. Вместе с тем верю, что Вы, известный всему миру государственный деятель, не сказали своего последнего слова в политике. Ваши глубокие знания и богатый опыт, наверняка, найдут достойное применение в родной для Вас стране. Думаю, что независимо от занимаемых нами сегодня и в будущем должностей мы близкие с Вами по духу люди. Всегда помню о Вашей твердой поддержке в трудное для меня время и могу заверить, что и Вы можете на нее рассчитывать. Хотел бы считать себя Вашим другом. Желаю Вам креп-

кого здоровья и терпения. Буду рад встрече с Вами в Москве или в любом другом месте. С глубоким уважением и признательностью — Первый заместитель председателя правительства Российской Федерации А. Чубайс».

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, Թղթ. 03/4, 3. 02. 1998:

* * *

ՋՈՁԵՖ ԼԻԲԵՐՄԱՆ (ԱՄՆ Սենատի անդամ). «Բանաձև Հայաստանի վերաբերյալ. Պարոն Նախագահ, պատմաբաններն իրավամբ կարող են արձանագրել, որ կոմունիզմի փլուզումը Խորհրդային բլոկի ներսում սկսվեց ոչ թե Ռուսաստանի սրտից կամ Կենտրոնական Եվրոպայից, այլ Հայաստանից: 1988 թվականի փետրվարին, Հայ Ժողովուրդը բողոքի խիզախ ալիք բարձրացրեց կոռումպացված կոմունիստական վարչակարգի դեմ, որը նրան պարտադրվել էր Կրեմլի կողմից: Կոմունիստական տիրապետության դեմ այս ըմբոստությունը որպես մոդել և ոգեշնչման օրինակ ծառայեց նույն տարում ավելի ուշ Կենտրոնական Եվրոպայում տեղի ունեցած ապստամբություններին համար:

Ոգեշնչելով Կենտրոնական Եվրոպայի ժողովուրդներին, Հայերն իրենց հերթին քաջալերվեցին Բեռլինի պատի փլուզմամբ: 1990 թվականի օգոստոսին Հայաստանի՝ ժողովրդավարական հիմունքներով ընտրված խորհրդարանը ընդունեց երկրի անկախության հռչակագիրը, 1991-ի սեպտեմբերին հանրապետության ընտրողների ճնշող մեծամասնությունը կողմ քվեարկեց անկախությանը, իսկ հոկտեմբերի 16-ին քվեների 83 տոկոսով նախագահ ընտրվեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը: ԵԱՀԽ դիտորդները ողջունեցին այդ ընտրությունները:

Նախագահ Տեր-Պետրոսյանն արժանի է ոչ միայն մեր հիացմունքին, այլև մեր օժանդակությանը: Խորհրդային իշխանությունների նկատմամբ նա հավասարակշիռ համագործակցության ուղի որդեգրեց: Նրա ղեկավարության օրոք Հայաստանը միակ հանրապետությունն էր, որ հետևեց ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու նախագահ Գորբաչևի սահմանած լիակատար ընթացակարգին: Վերջերս Հայաստանը որոշել է անդամակցել նաև Խորհրդային տնտեսական նորաստեղծ միությունը: Ինչպես Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց Հայաստանի խորհրդարանում, Հայաստանը հետամուտ է լինելու «լիակատար քաղաքական անկախության»՝ զուգահեռաբար մասնակցելով նախկին ԽՍՀՄ տարածքում «ընթացող բոլոր կառուցողական գործընթացներին»: Նախագահ Տեր-Պետրոսյանը կառուցողական դեր է խաղացել նաև Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի շուրջ ընթացող բանակցություններում:

Միևնույն ժամանակ նախագահ Տեր-Պետրոսյանը համոզված է, որ Խորհրդային Միությունն անհնար է վերականգնել: Քանի որ հանրապետություններից յուրաքանչյուրը, ինչպես Հայաստանը,

ձգտում են լիակատար ինքնիշխանություն, ո՛չ խորհրդային կենտրոնական իշխանությունը, ո՛չ էլ միջազգային հանրությունը չպետք է խոչընդոտեն դրան:

Պարոն Նախագահ, հաշվի առնելով ժողովրդավարության և ինքնիշխանության նկատմամբ մեր հավատը, հայ ժողովրդի՝ անկախ լինելու բացահայտ ցանկությունը, ինչպես նաև Նախագահ Տեր-Պետրոսյանի պատասխանատու քաղաքականությունը՝ ես, սենատորներ Փրեսլըրի և Սայմրնի հետ միասին, այսօր Սենատի կարծիքն արտահայտող մի բանաձև եմ ներկայացնում, որի համաձայն՝ ԱՄՆ կառավարությունը պետք է համապատասխան դիվանագիտական ճանաչում ապահովի Հայաստանի Հանրապետության համար և օժանդակի նրա՝ միջազգային կազմակերպություններին, այդ թվում ՄԱԿ-ին և ԵԱՀԽ-ին, անդամակցելու հայտերին:

Հայ ժողովուրդն արժանի է այդպիսի ճանաչման: Դեպի անկախություն նրա ընթացքը ցույց է տալիս, որ նա նույնքան նվիրված է ազատությանը, որքան նախկին ԽՍՀՄ մյուս ժողովուրդները: Այդ նվիրումն ու նպատակի գիտակցումը գոյություն են ունեցել դարերի վեր և կենդանի են մնացել՝ իր կամքից անկախ, ցարական, օսմանյան և կոմունիստական կայսրությունների կազմում հայտնված հայ ժողովրդի տառապանքների, այդ թվում Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին կրած սարսափների ու ցեղասպանության, երկարուձիգ ժամանակաշրջաններում:

Այդ խիզախ ժողովրդին մենք պարտավոր ենք հայտնել մեր գորակցությունը, հիացմունքը և դիվանագիտական ճանաչումը:

Պարոն Նախագահ, խնդրում եմ, որ, ելույթիս կից, այս բանաձևի ամբողջական բնագիրը տեղ գտնի Արձանագրության մեջ, և պաշտոնակից ընկերներին կոչ եմ անում աջակցել դրան»:

Ջ. Լիբերմանի նախաձեռնած Հայաստանի վերաբերյալ բանաձևի նախագիծը ԱՄՆ Սենատում ընդունվել է 1991 թ. նոյեմբերի 12-ին: Ելույթի անգլերեն բնագրի պատճենը՝ ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 13/1:

IV

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԵՎ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐ

ԲԱԲԿԵՆ ԱՐԱՐՔՅՅԱՆ (ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահ). «Բացարձակապես չի դեալականացնելով մեր Նախագահին, կասեի, որ նա ունի բոլոր այն մարդկային հատկանիշներն ու այն պատրաստվածությունը, որոնք անհրաժեշտ են երկրի ղեկավարին: Համենայնդեպս, մեր քաղաքական ասպարեզում չկա ուրիշ մեկը, որ կարողանա այս պայմաններում մրցել նրա հետ...

Նախագահը ունի գիտելիքների մեծ պաշար: Ամեն օր մենք գգում ենք դրա կարևորությունը: Ի սկզբանե ունենալով հարուստ

գիտելիքներ. Նախագահը այս տարիների ընթացքում բազմապատկել է դրանք՝ անընդհատ աշխատելով: Բացի այդ, Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ամենատարբեր շրջանակներում կարողանում է ստեղծել այնպիսի մթնոլորտ, որ հարաբերությունները դառնում են հնարավորին չափ շիտակ: Նկատի ունեմ հատկապես արտասահմանյան քաղաքական գործիչների հետ շփումները, որոնց ընթացքում նա կարողացել է ներկայացնել Հայաստանը ինչպես հարկն է»:

«Հայք», 19. 09. 1996:

* * *

ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ (ՀՀ փոխնախագահ, 1996-ից՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի նախագահ). «Նման անհատականություններին ծնունդը, ինչպիսին է ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, թելադրված է թերևս պատմական անհրաժեշտությամբ: Ամենևին չբացարձակացնելով անհատի դերը պատմության մեջ, միևնույն է՝ պետք է փաստենք, որ մեր ժողովուրդը իր դժվարին տարեգրության շատ հանգրվաններում կարող էր խուսափել մեծ կորուստներից, եթե ժամանակը նրան պարզեք նման անհատականություններ: Լևոն Տեր-Պետրոսյան քաղաքական գործչին ամենից առաջ բնորոշ են մտավոր մեծ ներուժը, բարդագույն հասարակական երևույթները դեռևս սաղմնավորման փուլում խորությամբ ընկալելու, դրանց զարգացման միտումները բացառիկ նրբանկատությամբ զգալու, գործնական քաղաքականության մեջ իրավիճակային գրեթե անգերազանցելի վերլուծություն կատարելու և ճշմարտագույն իրադրություններում համբերատար, հետևողական ու միակ հնարավոր քայլը գտնելու՝ ղեկավարի համար անչափ կարևոր հատկանիշները: Ես բազմիցս եմ նման որակների դրսևորման վկան եղել թե՛ այստեղ՝ Հայաստանում և թե՛ ԱՊՀ անդամ երկրների ղեկավարների ու արտասահմանյան բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ հանդիպումների ժամանակ: Մեծ գաղտնիք բացած չեմ լինի, եթե ասեմ, որ մի շարք խոշոր, միջազգային մակարդակի քաղաքական դեմքեր անթաքույց ձևով իմ ներկայությամբ իրենց հիացմունքը, ինչու է, նաև բարի նախանձն են արտահայտել մեր նախագահի՝ որպես մեր ժամանակի խոշոր քաղաքական գործիչներից մեկի, այդ որակների հանդեպ: Նման որակները առավել մեծ կարևորություն են ստանում հատկապես բարդ անցումային ու մեզ բնորոշ աշխարհաքաղաքական իրավիճակներում: Կան քաղաքական գործիչներ, որոնք կարող են առանձին վերցրած տարբեր որակներով շահեկանորեն աչքի ընկնել, սակայն բացառություններ են այն անհատականությունները, որոնց մեջ խտանում ու ներդաշնակվում են անցյալը, ներկան ու ապագան զգալու, երևույթների պատճառահետևանքային կապերը ճիշտ գնահատելու, ոչ թե զգացմունքային գեղումներով, այլ իրականության գործոնային խոր ու համակողմանի վերլուծության հիման վրա վճիռներ կայացնելու և, վերջապես, սեփական «ես»-ը

հաղթահարելու ու ազգի և ժողովրդի ճակատագրին զինվորագրվելու կարողությունը: Մեծ բարեբախտություն է, որ հենց այսպիսին է Հայաստանի Հանրապետության նախագահը: Որպես մարդ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը դասական ազգային մտավորական է, որին լուրջ գիտնականի, խորաթափանց մտածողի որակներից զատ բնորոշ են նաև նուրբ հումորն ու, թող զարմանալի չթվա, նաև խոր հուզականությունը: Այս վերջինին թերևս քչերն են հաղորդակից եղել: Ես բազմիցս վկան եմ եղել այն վիճակների, երբ ամեն մի զինվորի զոհվելու կամ վիրավորվելու լուրը լսելով՝ նախագահը ինչպիսի մեծ անձնական ողբերգություն է ապրել: Նրա հավատամքն է հայ մարդուն տեսնել իր պատմական հիշողության իմաստավորված ու իրական տերը դարձած, լիարժեք ու ստեղծագործական կյանքով ապրող, ու նաև լավատես է, որ դա մոտ ապագայի խնդիր է... Ուրախալին այն է, որ հակասական ու նորանկախ պետության համար դժվարագույն այս պայմաններում Լևոն Տեր-Պետրոսյան մտավորական-քաղաքական գործիչը դարձավ նաև հմուտ ղեկավար՝ ոչ միայն վստահորեն իր ձեռքում պահելով հանրապետության արտաքին քաղաքականության ղեկը, այլև արդյունավետ ու հստակ իրականացնելով գործադիր իշխանության ղեկավարի դժվարին ողջ առաքելությունը: Ինձ համար, անկախ մեր ժամանակներին բնորոշ տարբեր բարդություններից, չափազանց հեշտ է աշխատել մի մարդու հետ, որը էությունից ժողովրդավար է, երբեք կարծիք չի պարտադրում, համբերատար է և ուշադիր դիմացինի նկատառումների ու կարծիքի հանդեպ, կարողանում է սկզբունքային քննարկում ու անկաշկանդ բանավեճ կազմակերպել, վճռական է ու հետևողական: Ես խորապես համոզված եմ, որ մեր պետական կառավարման համակարգի հստակեցմանը զուգընթաց այս որակները շատ ավելի մեծ վերջնական հատուկ կապահովեն: Ես ակամայից հիշեցի արժանահիշատակ Վեհափառ Հայրապետի խոսքերը 1991 թ. նոյեմբերի 11-ին խորհրդարանում՝ նախագահի երդման արարողության ժամանակ. «...Մենք Ձեզ զոհաբերում ենք Հայրենիքի պատարագի սեղանի առաջ: Մենք տարակույս չունենք, որ Դուք ավելի ստուգությունից, քան մենք, Ձեր հոգու աչքերով տեսնում և ապրում եք Գողգոթայի Ձեր ճանապարհը, պատրաստ դիմադրավելու ամեն վտանգ, ամեն տառապանք, սրբազան մի պարտականություն կատարելու ազնիվ տեսիլքով»:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 9. 01. 1995:

* * *

ՀՐԱՆՏ ԲԱԳՐԱՏՅԱՆ (ՀՀ վարչապետ). «ՀՀ մեծարգո պարոն նախագահ, յուրաքանչյուր անհատի համար անասելի դժվար ճակատագիր է սեփական կենսագրությունը կապել իր ժողովրդի կենսագրության հետ. չէ՛ որ «պատմությունը, ի վերջո, մի քանի անհատների կենսագրությունն է» հին և երբե՛ք մերժված իմաստությունը ենթադրում է և՛ փոխադարձ նվիրագործում, և՛, միաժամանակ, տա-

ժանակիր մի պատասխանատվություն, մանավանդ այնպիսի բարդ և հակասական ժամանակներում, որում այսօր ապրում ենք մենք բոլորս: Սկսած 1988 թվականից Դուք Ձեր կենսագրությունը, արդեն կյանքը, որը նվիրված էր հայրենական գիտությունը, կապեցիք Ձեր ժողովրդի իղձերի ու տվյալաբանների, անկախության ու ազատության, ինքնություն այն պատմական վիճակին, որը 1991-ի սեպտեմբերի 21-ից, Հայաստանի Հանրապետություն բաղձալի և սրբազան անվամբ, այսօր իր զինանշանով ու դրոշմով իր հազարամյակներն է շարունակում: Այդ անհատներ, մեր ժողովրդի ապրելու աստվածային կամքով վավերացված շարունակությունը, սխալված չենք լինի, եթե նաև սկիզբ համարենք. պատմության մեջ առաջին անգամ այդ անխախտ կամքը պետություն, սեփական պետության մարմնավորվելու հնարավորություն է ստացել և ահա այստեղ է, որ դարձյալ ու դարձյալ գերկարևորվում է պետության գոյավորման կարգն ու պաթոսը տվող անհատականության դերը: Ահա այստեղ է, որ առաջին կուլթյան առաջին որդու, առաջին զինվորի, առաջին զոհի, առաջին հերոսի ծնունդը բոլորի համար դառնում է պատվիրան: Ահա այստեղ է, որ պատմությունը երբեք չի սխալվում, որովհետև այն գործում է ոչ թե տվյալ պահի խանգավառության կամ հուսալքություն եթերային վիճակներով, այլ իր հազարամյա դիպուկ ու անսխալական միակ տրամաբանությունը փնտրում և գտնում է իր ընտրյալին, որին էլ շնորհում է առաջնեկության տոհմական գավազանը: Վերջին յոթ-ութ տարիների ընթացքում այս տարածքաշրջանի անցյալ և ներկա քաղաքականության թոհուրեհի մեջ հայտնված մեր հանրապետության դժվարին, բայց կայուն, ապահով, հուսալի, քաղաքականապես ճշգրիտ ընթացքի վրա արդեն մեկընդմիջտ դառնում է Ձեր նախագահական վսեմ ու անխուռն պահվածքը: Մեր հանրապետության ներքին՝ երբեմն անցյալից եկող, երբեմն պարզապես մեր բոլորի՝ պատմականորեն ոչպետական փորձից ծնված վայրկյան-րոմաների անմիջական կարգավորման մեջ Ձեր նախագահական՝ ոչինչ չգերազանցատող և ոչինչ չթերագանցատող սթափ անդրադարձն է: Հայաստանը պատերազմական կոնֆլիկտի մեջ ներքաշելու բոլոր փորձերը վիժեցնելը Ձեր քաղաքագետի ու մարտավարի եզակի կողմնորոշումն ու ձիրքն է: Այս ամենը, իրոք, դժվար ճակատագիր է: Բայց և՛ եզակի: Պատվաբեր է: Այն Ձեր Հայաստանի Հանրապետության նախագահի պատիվն է: Միաժամանակ պատիվը այն ժողովրդի, ով անսխալականորեն, իր երեքհազարամյա բնագրի և փորձի ահռելի պաշարով ընտրեց իր առաջին նախագահին: Ուրեմն թույլ տվեք, մեծարգո պարոն նախագահ, իմ և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության անունից Ձեր ծննդյան 50-ամյակի առթիվ Ձեզ ցանկանալ քաջառողջություն և նորանոր հաջողություններ Ձեր պատմական առաքելության մեջ, անսահման երջանկություն մեր ողջ ժողովրդին: Տա Աստված, որ Հայաստան կոչվող այս նվիրական նավը, որի ղեկին եք Դուք, մեր ժամանակների խոչուխություն միջով ապահով հասցնեք բաղձալի նավահանգիստ: ՀՀ վարչապետ, ՀՀ կառավարություն»:

* * *

ՎԱԶԳԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ (ՀՀ պաշտպանության նախարար). «Հանրապետության նախագահն է, որ կայացնում է ամենազգվարին, ամենապատասխանատու որոշումները, և տեր է մեր բոլոր հաղթանակներին, տեր է մեր բոլոր պարտություններին, զնացքից երբեք չի թռչելու, տանելու է մեր գնացքը մինչև վերջ: Ես այսօր չեմ խոսելու մեր հաղթանակների մասին, մեր բանակի մասին. մեր բանակը ևս մեկ անգամ տեսնել ցանկացողները վաղը կարող են ներկա լինել հայ-ռուսական մեծ զինախաղերին, որոնք ամենախոշորն են Սովետական Միության փլուզումից հետո և որին մասնակցում է շուրջ 4 հազար զինվոր: Մեր բանակի մասին անգամ փոքր-ինչ կասկած ունեցողները կարող են ներկա լինել. բոլորիդ սիրով հրավիրում եմ սեպտեմբերի 21-ին ժամը 11-ին այս հրապարակում տեղի ունենալիք անկախության հնգամյակի շքերթին, և դա է հանրապետության նախագահի՝ բանակի գլխավոր հրամանատարի ամենամեծ ձեռքբերումը ըստ իս, սակայն ես ուզում եմ խոսել մեղավի հակառակ, չերևացող երեսի մասին: Ամենաառաջին, ամենամեծ հաղթանակը, որ մենք ունեցանք, դա մեր հոգեբանության փոփոխությունն էր, որը քաղաքական երիտասարդ գործիչների այս թիմը, հատկապես Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, կարողացավ կատարել: Մենք լուրջ-սնապարծ, մեծախոս քաղաքականությունից կարողացանք դառնալ իրատես, քայլ առ քայլ մեր խնդիրները իրականացնող ազգ: Մեր նախագահը երբեք հրապարակավ չխոսելով Հայ դատի մասին, քայլ առ քայլ լուծում է Հայ դատի բոլոր խնդիրները: Եվ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի օրոք, այսօր և վաղը հայ ազգը երբեք այլևս կոտորած չի տեսնի: Հայ դատի ամենամեծ ջատագովները կորցրեցին հայրենիքի կեսը, հետո երգեցին թե. «Մասիսին բան պատահի՝ ազգովի դառնանք ֆիդայի» (թե Մասիսին է՛լ ինչ էր պատահելու՝ չեմ հասկանում, ինչ որ պատահելու էր՝ պատահել էր): Լևոն Տեր-Պետրոսյանի օրոք այլևս նման երգեր չեն երգվի, Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ միասին մենք քայլ առ քայլ մեր ռազմական հաջողությունները կհասցնենք վերջնական հաղթանակներին»:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 19. 09. 1996:

* * *

ՌՈՐԵՐՏ ՔՈՉԱՐՅԱՆ (ԼՂՀ նախագահ). «Արցախի երախտագետ ժողովուրդը երբեք չի մոռանա Ձեր անձնական ներդրումը մեր հերոսական գոյապայքարում: Մենք մեր թիկունքում միշտ զգացել ենք մայր Հայաստանի, Հայաստանի Հանրապետության զորակցությունը»:

«Այսօր ԼՂՀ-ն կայացած հանրապետություն է, որն ունի ինքնուրույն տնտեսություն, մարտունակ բանակ, ներքին կայուն իրավիճակ և հարգանք միջազգային հանրության կողմից: Մեզ համար

պարզ է, որ այս ամենը դժվար թե լիներ, եթե մեր թիկունքում չլինեին Հայաստանի Հանրապետությունը... Ես կուզեի շեշտել Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ներդրումը մեր բոլոր հաջողություններում: Առանց նրա հստակ դիրքորոշման, առանց փոխհամաձայնեցված քաղաքական քայլերի, մենք դժվար թե կարողանայինք ունենալ այն, ինչ ունենք: Դա Ղարաբաղում հասկանում են բոլորը, և ինձ թվում է, որ Հայաստանում և Սփյուռքում՝ նույնպես»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, 09. 01. 1995, «Հայաստանի Հանրապետություն», 19. 09. 1996, վերահրատարակված՝ Լ. Տեր-Պետրոսյան. Վերադարձ, էջ 79:

* * *

ԱՐԹՈՒՐ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ (ԼՂՀ Ազգային ժողովի նախագահ). «Անժխտելի է այն փաստը, որ մեր հաջողությունները պայմանավորված են Հայաստանի Հանրապետության վարած ճկուն դիվանագիտությամբ և հավասարակշռված քաղաքականությամբ: Եվ ինչ խոսք, որ այդ դժվարին գործում մեծ է նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի դերը»:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 19. 09. 1996, վերահրատարակված՝ Լ. Տեր-Պետրոսյան. Վերադարձ, էջ 79:

* * *

ԼԵՈՆԱՐԴ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ (ԼՂՀ վարչապետ). «Եթե այսօր արցախահայությունը մասնակցեր Հայաստանի Հանրապետության նախագահի ընտրություններին, ապա բացարձակ մեծամասնությամբ իր ձայնը կտար ՀՀ նախագահի թեկնածու Լևոն Տեր-Պետրոսյանին»:

«Հայաստանի Հանրապետություն», 19. 09. 1996, վերահրատարակված՝ Լ. Տեր-Պետրոսյան. Վերադարձ, էջ 72:

* * *

ՍԱՄՎԵԼ ԲԱԲԱՅԱՆ (ԼՂՀ պաշտպանության բանակի հրամանատար). «Մեծարգո Լևոն Հակոբի, ընդունեցեք իմ ջերմ շնորհավորանքները Ձեր ծննդյան 60-ամյակի առթիվ: Բարձր եմ գնահատում Ձեր տեական ավանդը ինչպես արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի կազմակերպման ու նրա համակողմանի նվաճումների ապահովման ասպարեզում, այնպես էլ՝ Հայաստանի ու Արցախի տարածքներում Հայոց պետականության վերականգնման ու ամրապնդման պատմակշիռ գործում: Կրկին կարևորելով նորանկախ Հայաստանի առաջին նախագահիդ նշանակալից հոբելյանը՝ որպես էական մի շրջափուլ ոչ միայն Ձեր, այլև ընդհանրապես հայրենի հասարակական-քաղաքական կյանքում, ի սրտե մաղթում եմ Ձեզ արցախյան արևշատություն, անձնական երջանկություն և հարա-

ճուռն հաջողություններ. Արցախի հերոս, գեներալ-լեյտենանտ Սամվել Բաբայան. 2005 թ. հունվարի 9»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, 09. 01. 2005, առաջին անգամ հրատարակված՝ Լ. Տեր-Պետրոսյան. Վերագործ, էջ 124:

* * *

ԴԱՎԻԹ ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ (ՀՀ ազգային անվտանգության պետական վարչության նախագահ). «Հայաստանի Հանրապետության Մեծարգո նախագահ. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության պետական վարչության անձնակազմը շնորհավորանքի իր խոսքն է հղում Ձեզ, Ձեր ծննդյան հիսնամյակի առթիվ: Հասարակական նշանավոր անհատի, պետական գործչի տարեկիցը լուրջ օրացույցային թվով չի արտահայտվում: Այն ավելի խորքային իմաստ ունի, որը ժամանակն է իմաստավորում: Վերջին տասնամյակում Ձեր անվան հետ են կապված մեր ազգային ոգևորումները, մեր խիզախումները, մեր հավատը, մեր հուսաբեկումն ու հույսը: Քաղաքական այս վայրկյաններում Ձեր կեցվածքը և խորաթափանցությունը բարդ խնդիրները հանգեցնում են ամենապարզ լուծումների: Դուք եք մեր պետության քաղաքական հավասարակշռության լծակը: Դուք միաժամանակ կրում եք Հայաստանի Հանրապետության առաջին նախագահի և՛ պատիվը, և՛ լուծը: Դուք միաժամանակ և՛ վահան եք հակառակորդների դեմ, և՛ թիրախ՝ նրանց համար: Ձեր շնորհիվ է, որ կանգնում են ազգային պետության հիմնասյուղները: Հիսուն տարին քաղաքական գործչի համար հասունացման և կենսափորձի ամենածաղկուն շրջանն է: Առողջություն ենք մաղթում Ձեզ և երկար կյանք՝ ի բարօրություն մեր երիտասարդ պետության. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության պետական վարչություն»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, 9. 01. 1995:

* * *

ԷԴՈՒԱՐԴ ԵԳՈՐՅԱՆ (ՀՀ ԱԺ պետաիրավական հանձնաժողովի նախագահ). «Որպես Նախագահին անհրաժեշտ բնավորության գիծ, ես կընդգծեի վճիռներ կայացնելու նրա ունակությունը: Ընդհանրապես, պատասխանատվություն ունեցող մարդու համար այնքան էլ դյուրին չէ արագ կողմնորոշվելն ու ճիշտ վճիռներ կայացնելը, քանի որ մշտապես մտահոգված է այդ վճիռների հետևանքներով: Դժվարագույն, կարևորագույն պահերին արագ և հիմնականում անսխալ վճիռներ կայացնելու ունակություն ունի Նախագահը: Նրա կայացրած վճիռները, որպես կանոն, զգացմունքներին տուրք չեն տալիս և հաճախ հանգստություն ու վստահություն են հաղորդում: Լևոն Տեր-Պետրոսյանը օժտված է գործերի ընթացքը մեծ հաշվով որսալու, հասկանալու շնորհքով: Տեղի են ունենում շատ դեպ-

քեր, կայացվում են շատ որոշումներ, բայց ընդհանուր ընթացքը, ուղղությունը գտնելու, կանխատեսելու և մի քանի «փաստերի» պատճառով չխճճվելու ունակությունը էական նշանակություն ունի քաղաքականության ստրատեգիան որոշելու համար: Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ավելի հիմնավոր բնավորության և ավելի հիմնավոր գիտելիքների շնորհիվ առանձնանում է «Ղարաբաղ» կոմիտեի մյուս անդամներից: Իսկ «Ղարաբաղ» կոմիտեի որոշ անդամների հեռանալը ՀՀԾ-ից և Նախագահից, ես բացատրում եմ նրանով, որ նրանց մեծ ամբիցիաները չեն համապատասխանում իրենց գիտելիքներին և բնատուր հնարավորություններին»:

«Հայք», 19. 09. 1996:

* * *

ԱԼԵԽՍԱՆԴՐ ԱՐՁՈՒՄԱՆՅԱՆ (ՀՀ արտաքին գործերի նախարար). «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ պրն. Լ. Տեր-Պետրոսյանին. Մեծարգո պարոն նախագահ, սրտանց շնորհավորում եմ Ձեզ ծննդյան 50-ամյակի առթիվ: Ցանկանում եմ քաջառողջություն, արևշատություն, ամենայն բարին: Մեր ժողովրդի համար անցած տարիների ճակատագրական շրջանում անկախ հայոց պետականության կերտումը, զարաբաղյան խնդրի լուծման ուղղությամբ շոշափելի ձեռքբերումները, Հայաստանը դժվարագույն պայմաններում ամուր և կայուն հանրապետություն դարձնելու գործը՝ միևնույն ժամանակ խարսխված ժողովրդավարության անսասան հիմքերի վրա, վստահ ու խելամիտ քայլերով երկրի ընթացքը տնտեսական բարեփոխումների խրթին ճանապարհով՝ միտված ժողովրդի բարօրության ապահովմանը, այն նվաճումներն են հանդիսանում, որ Ձեզ, որպես առաջնորդի, փառքի են արժանացնում: Հպարտությամբ լի մաղթում եմ, որ իր բարեհաջող ավարտին հասցնեք այդ նվիրական գործը: Ընդունեք խնդրեմ, պարոն նախագահ, մեր բոլորիս հարգանքի խորին հավաստիքը: Լավագույն ցանկություններով Ալեքսանդր Արզումանյան, ՄԱԿ-ում ՀՀ մշտական ներկայացուցիչ. 9 հունվարի, 1995 թ.»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 03/8, 9. 01. 1995:

* * *

ՖԵԼԻՔՍ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ (Գերմանիայի Դաշնությունում ՀՀ դեսպան). «Հայաստանի Հանրապետության նախագահ պարոն Լևոն Տեր-Պետրոսյանին. Մեծարգո պարոն նախագահ, սրտանց շնորհավորում եմ Ձեզ 26եր 50-ամյակի առթիվ: Հիսնամյակը ամեն մի մարդու կյանքում կարևոր ուղենիշ է. հնարավորություն է տալիս հետադարձ հայացք նետել անցյալին, ամփոփել ապրածն ու տեսածը, և, միաժամանակ, ի սպաս դնելով ձեռք բերված իմաստությունն ու փորձը, ընդունել Ապագայի և Ճակատագրի մարտահրավերը: Անց-

յալի Ձեր գործունեությունը, հիրավի, Ձեզ հպարտանալու իրավունք է տալիս և Պատմությունն է, որ, համոզված եմ, լիովին կփոխհատուցի Ձեզ: Այստեղ՝ որպես ականատես կարող եմ վկայակոչել այն բախտորոշ ընկերները, երբ Ձեր վճռականությունից և հաստատակամությունից մեծապես կախված էր մեր ժողովրդի ընտրած ուղու ճակատագիրը, և թե ինչպես Դուք գտնում էիք առաջին հայացքից ոչ ակնհայտ, բայց միակ հնարավոր լուծումը: Շատերը Ձեզ հաճախ չէին հասկանում, բայց Դուք խիզախությունն ունեցաք հավատարիմ մնալ Ձեր ընտրած ճանապարհին: Ապագայում Ձեզ շատ անելիքներ են սպասում. այդ արդյունքներից կախված է ոչ միայն անձնապես Ձեր, այլ նաև մեր երկրի բախտը: Ձեր ուսերին դրված է հայկական պետականության հիմնարկերի և կայացման կարևորագույն խնդիրը: Տա Աստված Ձեզ Իմաստնություն և Կորով՝ պատվով կրելու այդ դժվարին բեռը: Ցանկանում եմ Ձեզ քաջառողջություն, ամուր կամք, տոկունություն և լիակատար երջանկություն: Աստված Ձեզ պահպան: Սիրով՝ Ֆելիքս Մամիկոնյան»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, 9. 01. 1995:

* * *

ՄԱՆՎԵԼ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ (ՀՀ պաշտպանության փոխնախարար, ԵԿՄ վարչության նախագահ). «Հայաստանի Հանրապետության Առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, Մեծարգո Լևոն Հակոբի, իմ և Երկրապահ Կամավորականների միության անունից շնորհավորում եմ Ձեզ Երկրապահի, Հաղթանակի և խաղաղության օրվա, Շուշիի ազատագրման 13-րդ տարեդարձի և Հայրենական մեծ պատերազմում տարած հաղթանակի 60-ամյակի կապակցությամբ: Մենք՝ երկրապահներս, գնահատում ենք Ձեր ավանդն ու ներդրումը Հայոց պետականության կայացման, Հայոց բանակի կազմավորման և հզորացման և Հայ-ադրբեջանական հակամարտության ընթացքում ձեռք բերած հաղթանակն զինադադարի հարցում: Անգնահատելի է նաև Ձեր դերը հանրապետությունում ժողովրդավարության կայացման և միջազգային ասպարեզում Հայաստանի Հանրապետության հեղինակության բարձրացման գործում: Մեծարգո Լևոն Տեր-Պետրոսյան, Հայոց նորօրյա պատմության մեջ Դուք կաք և մնում եք որպես հաղթանակի նախագահ: Մենք՝ երկրապահներս, որ մարտնչել ենք Ձեր գերագույն գլխավոր հրամանատարության ներքո, հպարտանում ենք Ձեզանով, հպարտանում ենք, որ Դուք կրում եք ԵԿՄ առաջին անդամատոմսը Սպարապետ Վազգեն Սարգսյանի ստորագրությամբ և վստահ ենք, որ պատմության մեջ Դուք կմնաք որպես Արցախի անկախությունն ապահոված և հայկական սահմաններն ընդարձակած նախագահ: Եվս մեկ անգամ շնորհավորում ենք Ձեզ, ցանկանում առողջություն, ընտանեկան երջանկություն և խաղաղություն հայոց աշխարհին. ՀՀ պաշտպանության փոխնախա-

րար, ԵԿՄ վարչությունն նախագահ, գեներալ-լեյտենանտ Մ. Ս. Գրիգորյան»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, 7. 05. 2005:

V

ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐ ՍՓՅՈՒՌՔԻՑ

ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ («Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միություն» նախագահ). «Նորին Վսեմություն, Լեւոն Տէր-Պետրոսեան, Նախագահ Հայաստանի Հանրապետութեան, Երեւան, Հայաստան. Վսեմաշուք Նախագահ, տակաւին բոլորս կ'ապրինք Ձեր այցելութեան կախարդիչ մթնոլորտին մէջ. Ձեր ու տիկին Տէր-Պետրոսեանին Ամերիկա այցը որքան հոգեկան բաւարարութիւն պատճառեց մեր գաղութին՝ նոյնքան կենսական դարձաւ մեր հայրենիքի քաղաքական ու տնտեսական հեռանկարներու առումով: Մեզի համար կարծէք երազ մըն էր որ իրականացաւ երբ բախտաւորութիւնն ունեցանք մեր յառաջացեալ տարիքին վկայելու հաստատումը անկախ Հայաստանի մը, որուն նախագահը իր պարթեւ հասակով եկաւ կանգնիլ աշխարհի մեծամեծներէն նախագահ Քլինթընի կողքին, Ուաշինկթընի մէջ: Գիտենք թէ տակաւին կը գտնուիք զժողար ժամանակներու մէջ. սակայն վստահ ենք Ձեր այցելութիւնը Ամերիկա՝ եկաւ վկայելու այս երկրի իշխանութեան թէ՛ Հայաստանը ապրելո՛ւ, վերականգնելու եւ ստեղծագործ կեանքի ատակ եւ արժանի երկիր մըն է: Հետեւաբար կը յուսանք որ Ձեր քաղաքական ու տնտեսական յաջողութիւնները պիտի նպաստեն խաղաղութեան վերահաստատման: Այսօր մեր Ժողովուրդը ամէնէն աւելի կարիքն ունի խաղաղութեան: Մենք ուրախ ենք որ այսօրուան փոթորկալի կեանքին մէջ Հայաստանը Ձեզի նման խոհեմ եւ ինքնավստահ նաւապետ մը ունի եւ վստահ ենք որ շնորհիւ Ձեր կամքին եւ իմաստութեան մեր հայրենիքի նաւը պիտի հասնի ապահով նաւահանգիստ: Դուք եւ Ձեր պատուական Տիկինը մեզի համար մինչեւ հիմա խօսք ու լուսանկար էիք. ճշմարիտ հրճուանք եղաւ այդ պատկերներուն եւ խօսքին սահմաններէն անդին ճանչնալ իրական ու պատուական մարդը Ձեր մէջ. մանաւանդ խորունկ հաւատքով հայր: Ձեր հեղութեան ու խոնարհութեան մէջ զգացինք Ձեր ապրումներուն հզօրութիւնը եւ պատմական առաքելութեան մը սահմանուած առաջնորդի մը գիտակցութիւնը: Ձեզ եւ Տիկին Տէր-Պետրոսեանը ճանչնալը անձնական մեծ բաւարարութիւն եղաւ մեզի համար: Աւելին՝ եղաւ հոգեկան հարստութիւն մը, եւ ատով մենք աւելի կապուեցանք Հայաստանին եւ մեր հոգին աւելի գօտեպնդուեցաւ Հայաստանի փրկութեան ու բարգաւաճման հեռանկարներու երաշխիքով: Հաճեցէք ընդունիլ մեր խորին յար-

գանքն ու սէրը ուղղուած Ձեզի եւ Ձեր պատուական Տիկնոջ: Խորին յարգանք՝ Ա. Մանուկեան»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, թղթ. 03/4, 17. 08. 1994:

* * *

ՎԱՀԵ ՕՇԱԿԱՆ (Սփյուռքահայ հեղինակավոր մտավորական, գրող, գրականագետ)։ «Ինծի համար միշտ հպարտութեան առիթ եղած է գիտնալ թէ նորանկախ Հայաստանի նախագահը մտաւորական մըն է, թրծուած ակադեմական տիսիփիլինին մէջ, եւ հմուտ՝ հին հին ազգաց պատմութեան ու մշակոյթի բաւիղներու բովանդակութեան ուր կը մխրճուին մեր ազգին ալ արմատները: Պատմաբան, բանասէր, լեզուագէտ, ըմբոստ ու ժողովրդային ոգիի պարագլուխ ~ քանի՞ ազգ աշխարհի երեսին օժտուած է նման ղեկավարով մը (միտքս կու գայ Ձեխիոյ Վաչսլաւ Հաւելը, Պոլիվիոյ նախագահական ձախողած թեկնածու Վարկաս Լոսան, Սենեկալի Հուֆուէթ Պուլանյին, եւ անշուշտ Ֆրանսայի անթիւ նախագահները որոնք մտքի մարդ ալ եղած են, յատկապէս Անտրէ Մալրոն որ նախարար էր)... Նոյն ուրախութիւնը ունէի երբ Դաշնակցութիւնը Սօս Սարգսեանը նշանակեց իբր նախագահական թեկնածու: «Բան մը փոխուած է կուսակցութեան մէջ» խորհեցայ այդ ատեն, մեծ հրճուանքով, ու քիչ մը զարմանքով որովհետեւ լաւ գիտէի թէ Դաշնակցութիւնը, իր սկիզբէն իսկ արեւելահայ ղեկավարութեան տակ եւ իր հերոսապաշտ եւ ժողովրդապաշտ ռոմանթիզմէն տարուած, արհամարհանք ունեցած էր մտաւորական եւ արուեստագէտ տարրին հանդէպ, զայն որակելով «անգործնական», «երազապաշտ» եւ «անվստահելի»: Այդ նոյն վերագրումին ես ալ զոհ գացած եմ սկիզբի օրէն երբ 28 տարեկանիս հոգեբանական պահանջը զգացի շարքերը մտնելու, տարւած «ընկեր» բառին միսթիքէն... Հայաստան հասնելու օրէս փորձեր էի նախագահին մասին կարեւոր մտաւորականներու կարծիքը շօշափել ու կազմել իմ անձնական գաղափարս անոր անձին շուրջ, անկախ կուսակցական կիրքերու ստեղծած պատկերէն: Բնազդով գիտցած եմ թէ ճշմարտութիւնը «գազաթ մըն է որ կը մագլցիս եւ ոչ թէ ծաղիկ մը որ կը քաղես»: Ծանօթ էի մեր կուսակցութեան ժխտական կեցուածքին իր հանդէպ որ մասամբ արդիւնք էր մեր մամուլին անփորձ ու կրքոտած գրիչներուն որդեգրած յարձակողական եւ նախատական ոճին: Կար նաեւ դարու ոգին որ ժողովրդավարութեան սկզբունքին սխալ մեկնաբանութեամբ կը կարծէ թէ ազատ կարգերու մէջ ամէն ինչ արտօնուած է ամէն անհատի: Որոշեցի չկարդալ մեր մամուլը: Կային նաեւ նախագահին գործած սխալները, եւ յատկապէս մէկ հատ մը: Այսպէս, խստօրէն դատապարտելի կը գտնէի Դաշնակցութեան պատասխանատու եւ խորհրդանշական ընկերը Հայաստանէն աքսորելու որոշումը, զայն նկատելով ոչ միայն կամայական խախտում սահմանադրական ընդունուած կարգերու այլ նաեւ բարոյական սխալ՝ հանդէպ կուսակցութեան մը որ իր հայրենասիրութիւնը աւանդութեան ու հաւատամքի վերածած է մէն մի ընկերոջ կեանքին մէջ... Աւստրալիա եղած ատենս, որոշած էի չընդունիլ Հայաստանի պետութեան հիւրի հանգամանքը՝ մեր կուսակցութեան հանդէպ նախագահին նախատական արարքին հետեւան-

քով: Սակայն հիմա որ Հայաստան եմ, որոշած եմ չմերժել տեսակցութեան առաջարկը որ տանտէրս ազնուութիւնը ունի ինծի ուղղելու... Ճիշդ կէսօրին նախագահին հիւրասենեակին դուռը կը զարնեմ: Ինքն է բացողը: Տպաւորիչ, ներկայանալի ու մշակուած անձ մը, որ զիս կ'առաջնորդէ կաշիէ լայն բազկաթոռին: Ինքն է հիւրընկալը եւ ուրեմն ինքը կ'որոշէ խօսակցութեան օրակարգերը - Սփիւռքեան կառոյցներ, Հայաստանի Սահմանադրութիւն, երկրին մտաւորական կացութիւնը, Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւններ: Կը խօսինք Յակոբ Օշականի մասին զոր կարդացած է մեծ հաճոյքով: Կ'առաջարկեմ Օշականի գործերու հրատարակութիւն եւ ռուսերէնի թարգմանութիւն Հայաստանի մէջ: Համամիտ է բայց «պէտք է սպասել աւելի բարեյոյս օրերու»: Լայն զարգացումի տէր, խոհուն եւ ուշադիր խօսակից մը, անձնաւորութիւն մըն է նախագահը: Տպաւորութիւնս դրական, նոյնիսկ յարգալից է»:

«Կամք», Փարիզ, 16. 02. 1994:

* * *

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄՅԱՆ (Վենետիկի «Բազմավէպ» հանդեսի խմբագիր). «Ազնիւ եւ սիրելի բարեկամս՝ Տիար Լ. Տէր-Պետրոսեան. Պիտի ուզէի, որ երկտողս Ձեզ գտնէ կատարեալ առողջութեամբ եւ կորովով լեցուն՝ շարունակելու համար Ձեր այդքա՛ն օգտակար գործը, որ սկսած էք յօգուտ հայ մշակոյթին: Կ. Ուլուհոճեանի միջոցով լուր դրկած էիք փափաքով, որ լոյս տեսնէ Ձեր աշխատութիւնը՝ դրկուած Բազմավէպի խմբագրութեան: 1987 տարւոյն Բազմավէպին մէջ արդէն հրատարակեցինք Ձեր յօդուածին առաջին մասը, զամանալով միանգամայն, թէ նման գանձ ինչո՞ւ մնացած է ցարդ դարակին մէջ: Ամէն կերպով կը գնահատեմ Ձեր աշխատութիւնը, որու նմանը դժուար է գտնել: Այսքան խոր, գիտութեամբ լեցուն, հմտութեամբ տարածուն հեղինակը թող վստահ ըլլայ, թէ անկեղծօրէն կը գնահատուի այս ուսումնասիրութիւնը: Յօդուածին երկրորդ մասը, այն է՝ բնագրային բաժինը, լոյս պիտի տեսնէ 1988-ի Բազմավէպին մէջ, որ հաւանաբար տարւոյս ընթացքին հրատարակուի: Միաժամանակ Ֆրանսերէն ընդարձակ համառօտութիւնը, որ կատարած էք, - թէեւ առաջին յօդուածին համառօտութիւնն է եւ գուցէ հոն լավագոյն էր հրատարակել, - 1988-ի թիւին մէջ կը դնենք: Այս զոյգ մասերը միասին պիտի անցընենք «Բազմավէպ» մատենաշարին մէջ, որպեսզի նման գանձ առանձին պահպանուի, եւ ուսումնասիրներ դիւրութիւն ունենան մօտենայլու անոր: Սրտանց կը մաղթեմ յաջողութիւն եւ նորանոր նուաճումներ, որու համար եմ աղօթարար՝ Հ. Սահակ Ճեմճեմեան»:

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիւ, թղթ. 03/01, 30. 04. 1988: Ճեմճեմեանի նամակում խոսքը վերաբերում է Լ. Տէր-Պետրոսյանի «Ասորիների դերը Հայկական Կիլիկիոյ մշակութային կյանքում» աշխատությանը:

* * *

ՌՈՊԵՐ ՀԱՏՏԵՃՅԱՆ (Ստամբուլի «Մարմարա» օրաթերթի խմբագիր)։ «Վսեմաշուք Պր. Լեւոն Տէր-Պետրոսեան Նախագահ Հայաստանի Հանրապետութեան. Մեծայարգ եւ շատ սիրելի Նախագահ, այս նամակով անգանցառելի պարտականութիւն նկատեցի Ձեզ անկեղծօրէն շնորհաւորել այն հոյակապ ճառախօսութեան համար, զոր ըրած էիք 13 Յուլիսին, ՀՀԾ-ի Համագումարի առիթով։ Կրնաք վստահ ըլլալ, մեծայարգ պր. Նախագահ, որ իմ այս զգացումներս այստեղ կը բաժնեն մեծ թիւով ազգայիններ, որոնք մեր թերթին մէջ յափշտակութեամբ կարդացին այդ ճառախօսութիւնը։ Ես մէկ գիշերուան մէջ ամբողջովին Արեւմտահայերէնի վերածելով ստացուած թուականին յաջորդ օրն իսկ (15 Յուլիս), մեր թերթին մէջ հրատարակեցի այդ ճառախօսութիւնը։ Արեւմտահայերէնի վերածումը, զոր անհրաժեշտ կը նկատեմ որպէսզի մեր բոլոր ընթերցողները լիակատար ըմբոշին պատճէին համակ գեղեցկութիւնը, պէտք է ըսեմ, ըրի բացառիկ հաճոյքով։ Անձնական համոզումս այն է որ աշխարհի վրայ սակաւաթիւ, շատ սակաւաթիւ Հանրապետութեան Նախագահներ կրնան խօսիլ այնքան իրատես, այնքան անկեղծ, այնքան կառուցողական, այնքան նաեւ ինքնաքննադատական կամ ինքզինք եւս վերլուծող, մանաւանդ այնքան ակադեմական մերձեցումով, որքան Դուք ըրած էք։ Կը հաւատամ որ Ձեր ճառախօսութիւնը ակադեմական խօսքի, քաղաքական իրավիճակներու վերլուծման խնջոյք մըն էր, նաեւ վարպետ վերլուծում մը ընդդիմադիրներու կողմէ միշտ ի գործ դրուած կոյրզկուրայն ու ամբոխավար քննադատութեան, որուն ելակէտները այնքան շուտ կը մոռցուին երբ ընդդիմադիրները իշխանութիւն կը դառնան։ Այս բոլորը շատ լաւ ըսուած էին եւ անգամ մը եւս կը վկայէին ձեր իմաստուն քաղաքականութեան ու փայլուն իմացականութեան մասին։ Մեծայարգ ու սիրելի Պր. Նախագահ, մեր վերոյիշեալ թերթէն օրինակ մը կը ներփակեմ այս նամակիս ու առիթէն օգտուելով անգամ մը եւս Ձեզի կը մատուցանեմ իմ անձնական ու Մարմարա-ի թերթի գործընկերներուս անհուն սէրն ու վստահութիւնը Ձեզի նկատմամբ։ Ինչպէս Երեւանի մէջ Ձեր բարեհաճ ընդունելութեան ընթացքին ըսած էի, մեր բոլորին աղօթքը ձեր յաջողութիւններուն համար են։ Յարգանքով։ Ռ. Հատտէճեան, խմբագիր Մարմարա օրաթերթի, Իսթանպուլ, 21 Յուլիսի 1997»։

ՀՀ Առաջին նախագահի արխիւ, թղթ. 03/4, 21. 07. 1997:

VI

ԼԵՎՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԳՐԲԵՐ

1. Աբրահամ Խոստովանողի «Վկայք Արևելիցը» (բնագրագիտական հետազոտություն), Երևան, 1976, 204 էջ:

[Գրախոսություններ]. Հ. Մելքոնյան. ՀԽՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1977, № 5, էջ 109–110, Michel van Esbroeck. Abraham le Confesseur (Ve s.) traducteur des passions des martyrs perses, à propos d'un livre récent. – «Analecta Bollandiana», t. 95, Bruxelles, 1977, p. 169–179.

2. Անանուն Եղեսացի, Ժամանակագրություն. Թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ. – «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և Հայերի մասին 12. Ասորական աղբյուրներ Բ», Երևան, 1982, 266 էջ:

[Գրախոսություններ]. Հ. Մելքոնյան. ՀԽՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1983, № 6, էջ 96–98, G. Dédéyan. «Revue des Études Arméniennes», N.S., t. XVII, Paris, 1983, p. 658–662.

3. Հայ հին Թարգմանական գրականություն, Երևան, 1984, 60 էջ:

4. Древнеармянская переводная литература. Ереван, 1984, 52 с.

5. La littérature arménienne ancienne de traduction, trad. franç. par Aïda Tcharkhtchyan, Erevan, 1984, 48 p.

6. Textes Arméniens relatifs à S. Éphrem, édites par Lévon Ter-Pétrossian, «Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium», vol. 473: Scriptores Armeniaci, tomus 15, Lovanii, in Aedibus E. Peeters, 1985, 123 p.

7. Ասորիների դերը Հայկական Կիլիկիո մշակութային կյանքում ԺԲ–ԺԳ դարերում. – Հայագիտական մատենաշար «Բազմավեպ», Թիվ 28, Վենետիկ – Ս. Ղազար, 1989, 89 էջ (Ֆրանսերեն ամփոփում՝ էջ 81–86):

8. Ancient Armenian Translations («Հայ հին Թարգմանական գրականություն» գրքի անգլերեն և արևմտահայերեն Թարգմանությունները. անգլերենի Թարգմանիչ՝ Գրիգոր վրդ. Մազսուտյան, արևմտահայերենի Թարգմանիչ՝ Նուպար Կուպելյան), St. Vartan Press, New York City, 1992, 112 p.

9. Դասեր Հայ եկեղեցական մատենագրությունից. Ե դար (Վարդապետություն սրբոյն Գրիգորի, Յաճախապատում ճառք, Հովհան Մանդակունուն վերագրվող ճառքերը, Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառություն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի»), հրատարակիչ Եզնիկ Արքեպիսկոպոս Պետրոսյան, Սոչի, 1993, 80 էջ.

10. Դավթի Սաղմոսների գիրքը. թարգմանություն գրաբարից, «Աստվածաշունչ մատյան Հին և Նոր Կտակարանների. արևելահայերեն նոր թարգմանություն», Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1994, էջ 735–832:

11. *The Armenian-Syriac cultural relations (Աբրահամ Խոստովանողի «Վկայք Արևելիցը» հետազոտություն արաբերեն թարգմանությունը)*, translated by Boghos Sarajian, Sidawi Printing House, Damascus – Syria, 1997, 253 p.

12. Խաչակիրները և հայերը, Հ. Ա. Ուսումնասիրություն և թարգմանություններ, «Հայկական մատենաշար Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության», Երևան, 2005, 551 էջ:

[Գրախոսություններ]. Թորոս Թորանյան. «Արարատ» շաբաթթերթ, Բեյրութ, № 23–29, 12. 12. 2005, Ազատ Բողոյան. «Հառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 4. 06. 2006, Ազատ Բողոյան. ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2006, № 1, էջ 309–313, Գ. Հարությունյան. ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2006, № 3, էջ 245–248:

13. Խաչակիրները և հայերը, Հ. Բ. Պատմա-քաղաքագիտական հետազոտություն – Գահաժառանգության իրավունքը և իշխանության «Լեգիտիմությունը» Կիլիկյան Հայաստանում, «Հայկական մատենաշար Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության», Երևան, 2007, 672 էջ:

[Գրախոսություն]. Ազատ Բողոյան. ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2007, № 3, էջ 220–230:

14. *Ancient Armenian Translations. translated from Armenian by professor of Hokkaido University Toda Satoshi, Tokyo, 2013, 25 p.* («Հայ հին թարգմանական գրականություն» գրքի հայերենից կատարված ճապոներեն թարգմանությունը):

ՀՈՒՎԱԾՆԵՐ

15. Աբրահամ Խոստովանողը և իր գրական ժառանգությունը. – «Էջմիածին», 1971, № 3, էջ 56–63:

16. Место жития Милеса в сборнике Маруты Майферкатского. – «VII годичная научная сессия Ленинградского отделения Института востоковедения Академии наук СССР (краткие сообщения)». М.–Л., 1971, с. 38–40.

17. Житие Милеса и его переводы. – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1971, № 10, с. 45–53.

18. Сборник Маруты Майферкатского как историко-литературный памятник (проблемы источниковедения). – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Л., 1972.

19. Два сирийских агиографических памятника, известных по армянскому переводу (мартирий Иазгандухт и мартирий Бардшишо). – «Палестинский сборник», вып. 25 (88). Л., 1974, с. 144–151.

20. Միջին հայերենի հնչյունաբանությունը ըստ ասորական աղբյուրների.— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1974, № 3, էջ 139–154:

21. Սաղմոսների հայերեն թարգմանությունը և նրա նախորինակը.— «Էջմիածին», 1975, № 1, էջ 41–51, № 4, էջ 37–45, № 6, էջ 58–64, № 9, էջ 49–57, 1976, № 8/9, էջ 22–24:

22. О значении предисловия к сборнику Маруты Майферкатского— «Древний Восток», № 2. Ереван, 1976, с. 238–250, резюме на английском, с. 310.

23. Ներսես Շնորհալու «Ողբ եղեսիոյ»-ն և ժամանակի ասորական գրականությունը.— «Ներսես Շնորհալի. Հոգվածների ժողովածու», Երևան, 1977, էջ 201–211:

24. О значении древнеармянских переводов сочинений Ефрема Сирина.— «Конференция по истории средневековой письменности и книги. Тезисы докладов». Ереван, 1977, с. 93–94.

25. К вопросу о датировке «Истории Тарона» (по повову книги К. В. Айвазяна).— «Вестник Ереванского университета», 1977, № 3, с. 143–159. Резюме на французском — Patrick Donabédian. «Revue des Études Arméniennes», N. S. 14, Paris, 1980, p. 481–482.

26. Характерные черты начального периода армяно-сирийских литературных отношений. «Тезисы докладов III всесоюзной конференции семитологов, посвященной памяти акад. Г. В. Церетели». Тбилиси, 1977, с. 98–99.

27. Կցուրդք Ս. Եփրեմի Խորին Ասորւոյ (բնագրական ճշգրտումներ).— «Հանդես Ամսորյա», № 92, Վիեննա, 1978, էջ 15–48:

28. «История Тарона» в свете «критики» К. В. Айвазяна.— «Литературная Армения», 1978, № 2, с. 102–108. Резюме на французском — Patrick Donabédian. «Revue des Études Arméniennes», N. S. 14, Paris, 1980, p. 481–482.

29. Յակոբայ Սրճեցւոյ «Վարք սրբոյն Դանիելի Գալաշացւոյ».— «Էջմիածին», 1979, № 3, էջ 22–40:

30. L'attribution du recueil des passions des martyrs perses à Maroutha de Maypherqat.— «Analecta Bollandiana», t. 97, Bruxelles, 1979, p. 129–130.

31. Հայերը միջնադարյան Մծբինում և Մեծ Հայքի հարավային նահանգներում.— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1979, № 3, էջ 80–92:

32. Հայ-ասորական հարաբերությունների մեծագույն հետազոտողը [Երվանդ Տեր-Մինասյանի (1879–1974) ծննդյան 100-ամյակի առթիվ].— «Էջմիածին», 1980, № 2–3, էջ 64–69:

33. Մաշտոցյան ավանդները և հայոց առաքելությունը Հոնաց աշխարհում.— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1981, № 1, էջ 107–119:

34. Կյուրեղ Երոսաղեմացու «Կոչումն ընծայութեան» երկի հայերեն թարգմանության նախորինակի հարցի շուրջը.— «Էջմիածին», 1981, № 11–12, էջ 42–48:

35. Փորձ հայ հին և միջնադարյան թարգմանական գրականութ-
յան պարբերացման. — «Էջմիածին», 1982, № 4, էջ 45–52:

36. Եվսեբիոս Եմեսացու «Ութամատյանի մեկնությունը» և
թարգմանություն տեսության հարցերը V դարի հայ մատենագրու-
թյան մեջ. — ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1982, № 4,
էջ 56–68:

37. Լրջմիտ պատմաբանը և հմայիչ մարդը՝ Հայկ Մելքոնյան. —
«Էջմիածին», 1983, № 1, էջ 57–60:

38. Բարսեղ Կեսարացու «Վեցօրեայքի» հայերեն թարգմանութ-
յան նախօրինակը. — ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես»,
1983, № 2–3, էջ 264–278:

39. Սուրբ Գրիգորի վարդապետության արձագանքը (°) խաչքա-
րային արվեստի խորհրդապաշտության մեջ. — «Էջմիածին», 1984,
№ 4, էջ 47–51:

40. Դանիելի մարգարեության Թ գլխի ասորերենից կատարված
դասական հայերեն թարգմանությունը. — «Բանբեր Մատենադարա-
նի», № 14, Երևան, 1984, էջ 187–194:

41. La plus ancienne traduction arménienne des Chroniques: Étude
préliminaire. — «Revue des Études Arméniennes», N. S. 18, Paris, 1984, p. 215–
225.

42. «Հայ հնագույն թարգմանական հուշարձաններ» մատենաշա-
րի ներածություն. «Գիրք Ծննդոց», քննական բնագիր, աշխատասի-
րություն մ. Ս. Զեյթունյանի, Երևան, 1985, էջ 5–78:

43. «Գրիգոր Լուսավորչի վարդապետության» ասորական աղբ-
յուրները. — «Բանբեր Մատենադարանի», № 15, Երևան, 1986, էջ 95–
109:

44. Сиро-армянские литературные связи в IV–V вв. (Роль сирийской
литературы в формировании гревнеармянской словесности). — Авторе-
ферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологи-
ческих наук. Л., 1986, 34 с.

45. Греческие и сирийские литературные памятники, сохранившие-
ся в гревних армянских переводах. — В кн.: Армянская и русская средне-
вековые литературы. Ереван, 1986, с. 57–75.

46. К методологии изучения классических армянских переводов с си-
рийского. — «Тезисы докладов Международной конференции по средневе-
ковой армянской литературе». Ереван, 1986, с. 202–203.

47. Ասորիների դերը Հայկական Կիլիկիո մշակութային կյանքում
ԺԲ–ԺԳ դարերում. — «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1987, էջ 122–161:

48. Սուրբ Հերակլիդիոս Կիպրացու վարքի հայերեն թարգմա-
նությունը. — «Էջմիածին», 1987, № 9–10, էջ 102–104:

49. Ագաթանգեղոսի ասորական խմբագրությունը. — «Էջմիա-
ծին», 1987, № 11–12, էջ 83–89, 1988, № 5–6, էջ 44–54, 1989, № 4–6,
էջ 90–99:

50. Ասորական աղբյուրները ԺԲ–ԺԴ դարերի հայ-ասորական հարաբերությունների մասին.— «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1988, էջ 112–154 (էջ 149–154. Ֆրանսերեն ամփոփում):

51. Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» 1500-ամյա հոբելյանի առթիվ.— «Հայաստանի Հանրապետություն», 5 հոկտեմբերի 1991, վերահրատարակված՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյան. Ընտրանի, Երևան, 2006, էջ 235–239:

52. Լևոն Խաչիկյանի «Եղիշեի Արարածոց մեկնությունը» գրքի առաջաբանը, Երևան, 1992, էջ 7–18:

53. Préface du livre «Claude Mutafian, Le royaume arménien de Cilicie. XIIe–XIVe siècle», Paris, 1993, p. 8–11.

54. Եփրեմ Ասորու «Հոբելյան մեկնությունը» Եզնիկ Կողբացու աղբյուրներից.— «Բանբեր Մատենադարանի», №16, Երևան, 1994, էջ 7–15:

55. ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի 50-ամյա հոբելյանի առթիվ.— «Հայաստանի Հանապետություն», 26 մայիսի 1994, վերահրատարակված՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյան. Ընտրանի, էջ 411–416:

56. Երևանի պետական համալսարանի 75-ամյա հոբելյանի առթիվ.— «Հայաստանի Հանրապետություն», 12 հոկտեմբերի 1994, վերահրատարակված՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյան. Ընտրանի, էջ 439–443:

57. Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության պատմամշակութային արժեքը և գիտական նշանակությունը.— «Աստվածաշնչական Հայաստան. միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու», Երևան, 2005, էջ 454–460: Արտատպված «Հայ հնագույն թարգմանական հուշարձաններ» մատենաշարի՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հեղինակած ներածությունից. «Գիրք Ծննդոց», քննական բնագիր, աշխատասիրությունը Ա. Ս. Զեյթունյանի, Երևան, 1985, էջ 29–40:

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

58. Памятники армянской агиографии, вып. I, перевод с гревнеармянского, вступительные статьи и примечания К. С. Тер-Давтян. Ереван, 1973, 328 с.— «Палестинский сборник», вып. 25 (88). Л., 1974, с. 183–185.

59. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, №8. Ասորական աղբյուրներ — Ա, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Հ. Գ. Մելքոնյանի, Երևան 1976, 478 էջ (Иноязычные источники об Армении и армянах, т. 8. Сирийские источники, вып. 1, перевод с оригинала, предисловие и примечания Г. Г. Мелконяна). Ереван, 1976, 478 с.— «Византийский временник», т. 39. М., 1978, с. 259–260.

60. GUY LAFONTAINE. La version arménienne des oeuvres d'Aphraate le Syrien, «Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium» 382 Arm. 7 (texte), 383 Arm. 8 (traduction), Louvain, 1977 (ԳԻ ԼԱՖՈՆՏԵՆ. Ափրահատ Ասորու երկերի հայերեն թարգմանությունը, 2 հատորով, Լուվեն,

1977).— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1978, № 2, էջ 242–244:

61. LOUIS LELOIR. *Paterica armeniaca a P. P. Mechitaristis edita* (1855) nunc latine reddita, «Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium», t. I (vol. 353 Subs. 42), 1974; t. II (vol. 361 Subs. 43), 1975; t. III (vol. 371 Subs. 47), 1976, t. IV (vol. 379 Subs. 51), Louvain, 1976 (ԼՈՒԻ ԼԸԼՈՒԱՐ. Հայոց «Վարք Հարանցի» լատիներեն թարգմանությունն ըստ Մխիթարյան Հայրերի 1855 թ. հրատարակության, հ. 1–4, Լուվեն, 1974–1976).— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1979, № 1, էջ 255–257:

62. Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*. Translation and Commentary on the Literary Sources by Robert W. Thomson. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1978 (Մովսես Խորենացի. Պատմություն Հայոց, անգլերեն թարգմանություն և ծանոթագրություններ Ռոբերտ Թոմսոնի, Հարվարդի համալսարանի հրատարակչություն, 1978).— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1980, № 1, էջ 268–270:

63. Prof. Thomson's Edition of Khorenatsi Reviewed in Armenia.— «Armenian Mirror-Spectator», Boston, 21 Febr. 1981 (նախորդ գրախոսության անգլերեն թարգմանություն է):

64. IRÉNÉE DE LYON. *Nouveaux fragments arméniens de l'Adversus Haereses et de l'Epideixis*. Introduction, traduction latine et notes par Charles Renoux. «F. Graffin, Patrologia Orientalis», t. XXXIX, fasc. 1, No 178, Brepols, Turnhout/Belgique, 1978 (ԻՐԵՆԵՈՍ ԼՈՒԳԴՈՆԱՅԻ. Հայերեն նոր հատվածներ «Ընդդէմ հերձուածոց» և «Յոյցք» երկերից, ներածություն, լատիներեն թարգմանություն և ծանոթագրություններ Շարլ Ռենուի, Տյուրնհաուտ-Բելգիա, 1978).— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1981, № 4, էջ 300–301:

65. PHILON D'ALEXANDRIE, *Quaestiones et Solutiones in Genesim, I et II, e versione armeniaca*. Introduction, traduction et notes par Charles Mercier, «Les oeuvres de Philon d'Alexandrie, publiées sous le patronage de l'Université de Lyon. 34A», Paris, 1979 (ՓԻԼՈՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ. Մեկնություն Ծննդոց, ներածություն, թարգմանություն և ծանոթագրություններ Շարլ Մերսիեի, Փարիզ, 1979).— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1981, էջ 302–303:

66. FOLKER SIEGERT. *Drei hellenistisch-jüdische Predigten*. Ps-Philon: «Über Jona», «Über Simson» und «Über die Gottesbezeichnung, wohlthätig verzehrendes Feuer», I, Übersetzung aus dem Armenischen und sprachliche Erläuterungen (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament. 20), Tübingen, 1980 (ՖՈԼԿԵՐ ՋԻԳԵՐՏ. Կեղծ-Փիլոնի երեք հունա-եբրայական քարոզները, թարգմ. հայերենից և լեզվական բացատրություններ, Տյուբինգեն, 1980).— ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1981, № 4, էջ 303–304:

67. GERARD GARITTE, *Scripta disiecta* (1941–1977), t. I–II (*Publications de l'Institut Orientaliste de Louvain*, 21–22), Louvain, 1980, XXIX + 817 p. (ԺԵՐԱՐ ԳԱՐԻՏ. Սփռյալ երկեր (1941–1977), հ. I–II, Լուվեն, 1980, XXIX + 817 էջ)։– ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1984, №1, էջ 196–199:

68. CLAUDE E. COX. *The Armenian Translation of Deuteronomy* (*University of Pennsylvania. Armenian Texts and Studies*, 2), Scholars Press, Chico, California, 1981, XXIV + 415 p. (ԿԼՈՒԵ Ե. ԿՈՔՍ. Երկրորդ Օրինաց գրքի հայերեն թարգմանությունը (Պենսիլվանիայի համալսարան. Հայկական բնագրեր և ուսումնասիրություններ, 2), Չիկո, Կալիֆորնիա, 1981, XXIV + 415 էջ)։– ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1984, №1, էջ 199–202:

69. GABRIELE WINKLER. *Das Armenische Initiationsrituale, Entwicklungsgeschichtliche und liturgievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts* (*Orientalia Christiana Analecta*, 217), Roma, 1982, 476 S. (ԳԱԲՐԻԵԼԵ ՎԻՆԿԼԵՐ. Մկրտության հայկական արարողությունը, III–X դարերի աղբյուրների քննությունը պատմական զարգացման և համեմատական ծիսագիրտության տեսանկյունով, Հռոմ, 1982, 476 էջ)։– ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1984, №1, էջ 203–205:

70. Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր (Жанры армянской средневековой литературы). Երևան, 1984։– «Литературная Армения», 1985, №8, с. 99–104.

71. HÉSYCHIUS DE JÉRUSALEM. *Homélie sur Job. Version arménienne. Edition, introduction et notes par Charles Renoux, traduction par Charles Mercier et Charles Renoux*.– In: F. Graffin, *Patrologia Orientalis*, t. 42, fasc. 1–2, №190–191, Brepols, Turnhout/Belgique, 1983, 612 p. (ԻՍԻԽԻՍ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԱՅԻ. Մեկնություն Հոբի. հայերեն թարգմանություն)։– ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1987, №4, էջ 210–214:

72. CHARLES RENOUX. *La Chaîne arménienne sur les Epîtres Catholiques. I. La Chaîne sur l'Épître de Jacques*.– In: F. Graffin, *Patrologia Orientalis*, t. 43, fasc. 1, №193, Brepols, Turnhout/Belgique, 1985, 160 p. (ՇԱՌԼ ՌԸՆՈՒ. Կաթողիկոս թղթերի մեկնության հայերեն քաղվածուն)։– ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1987, №4, էջ 214–217:

73. CLAUDE E. COX, *Hexaplaric Materials Preserved in the Armenian Version*.– *Society of Biblical Literature. Septuagint and Cognate Studies Series*, 21.– Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1986, XV + 236 p. (ԿԼՈՒԵ Ե. ԿՈՔՍ. Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ պահպանված Վեցիջյան նյութերը)։– ՀԽՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1987, №4, էջ 217–220:

74. Е. Н. Мещерская. Легенда об Авгаре — раннесирийский литературный памятник (Исторические корни в эволюции апокрифической ле-

генды). М., 1984, 250 с.— «Палестинский сборник», вып. 29 (92). Л., 1987, с. 179—182.

ԽՄԲԱԳՐԱԾ ԳՐՔԵՐ

75. Ներսես Շնորհալի. Հոգևածնների ժողովածու, Երևան, 1977:

76. Ք. Ս. Տեր-Դավթյան. XI—XV դարերի հայ վարքագրությունը, Երևան, 1980:

77. Բարսեղ Կեսարացի. Յաղագս Վեցաւրեայ Արարչութեան, աշխատասիրությամբ Կիմ Մուրադյանի, Երևան, 1984:

78. Գիրք Ծննդոց. քննական բնագիր, աշխատասիրությամբ Ա. Ս. Զեյթունյանի, Երևան, 1985:

79. Փ. Փ. Անթապյան. Վարդան Արևելցի. կյանքն ու գործունեությունը, գիրք Ա, Երևան, 1987:

80. Փ. Փ. Անթապյան. Վարդան Արևելցի. կյանքն ու գործունեությունը, գիրք Բ, Երևան, 1989:

81. Լևոն Խաչիկյան. Եղիշեի «Արարածոց մեկնությունը», Երևան, 1992:

82. Երեմիայի մարգարէությունը, թարգմանություն գրաբարից Պողոս Խաչատրեանի, «Աստուածաշունչ մատեան Հին և Նոր Կտակարանների. արևելահայերէն նոր թարգմանություն», Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1994, էջ 1154—1257:

ԱՆՏԻՊՆԵՐ

(Ամբողջական կամ կիսավարտ մենագրություններ, հոգևածներ, գեկուցումներ, որոնք մեքենագիր և ձեռագիր վիճակում պահպանվում են ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվում)

83. Հայ-ասորական գրական կապերը IV—V դարերում. Ասորական գրականության դերը հայ հին մատենագրության ձևավորման մեջ. գովառական թեզ, 467 էջ:

84. Ասորաբան հայերեն. Ասորերենի ազդեցությունը դասական հայերենի վրա. մենագրություն, 300 էջ:

85. Հայ-ասորական մատենագիտություն, 200 էջ:

86. Եվսեբիոս Կեսարացու «Եկեղեցական պատմության» հնագույն հայերեն թարգմանությունը:

87. Անդրեաս Բյուզանդացու ինքնության և նրա «Կանոն երկերիւրեակի» աշխատության հայերեն թարգմանության հանգամանքների շուրջ:

88. Իգնատիոս Անտիոքացու «Թղթերի» հայերեն թարգմանության նախօրինակի հարցի շուրջ:

89. Ասորերենից հայերենի թարգմանված հունական պարականոն գրքերը:

90. Ենթադրաբար ասորերենից հայերենի թարգմանված երկու հունական գրական հուշարձանների մասին. ա. Նիկիայի տիեզերա-

ժողովի մասնակիցների ցանկը, բ. Հովհան Ոսկերեքանի «Յովհաննու աւետարանի մեկնութիւնը»:

91. Ափրահատ Ասորու (Զգաւն Պարսիկ) ճառախոսական ժողովածուի հայերեն թարգմանության լեզվական և բնագրագիտական բնութագիրը:

92. Զենոբ Ամզեցու ճառերի հայերեն թարգմանությունը:

93. Եփրեմ Ասորու երկերի հայերեն թարգմանությունները. բնագրագիտական և մատենագիտական տեսություն:

94. Եփրեմ Ասորու «Հաւատոյ գրքի» հայերեն թարգմանությունը. առաջաբան և բնագիր. հեղինակակցության մը Փրանսիացի հայագետ Բեռնար Ուտիեի:

95. Եփրեմ Ասորու «Եզեկիելի մեկնության» հայերեն թարգմանությունը. առաջաբան և բնագիր:

96. Ասորական պարականոն գրքերի դասական հայերեն թարգմանությունները:

97. Սելեկյան թվականության գործածությունը հայ մատենագրության մեջ:

98. Հայ-ասորական հարաբերությունների գնահատականը միջնադարում:

99. Աբրահամ Կիդունացու ասորական վարքի հայերեն թարգմանությունը. առաջաբան և քննական բնագիր:

100. Ճոխաթի (Գավիկաթի) ասորական վանքի դերը Կիլիկիո Հայոց թագավորության և Հակոբեկյան եկեղեցու հարաբերություններում:

101. Ապառնիի կազմության մի բաղադրյալ եղանակ ասորերենից կատարված հայերեն թարգմանություններում:

102. Հայ թարգմանական գրականության գիտական և փիլիսոփայական հուշարձանների ուսումնասիրությունը խորհրդային տարիներին (գեկուցում):

103. «Հայ եկեղեցական մատենագրություն» առարկայի դասավանդման մեթոդաբանության շուրջ:

104. Հայաստանը և Ասորիքը III–XIV դարերում:

105. Проявления «тенденциозности» в армянских переводах V века (гоклаг).

106. Характерные черты начального периода армяно-сирийских литературных отношений (гоклаг).

107. О значении гревнеармянских переводов сочинений Ефрема Сирина (гоклаг).

Բ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
(Բազմալեզու մամուլում սփռված հազարավոր հրապարակումներից ցանկում ընդգրկված են միայն ժողովածուներով և առանձին գրքույկներով ներկայացված նյութերը)

108. Ընտրական ծրագիր, Երևան, 1996, 16 էջ:

109. Պատերա՞զմ, թե խաղաղություն.— «ՊաՀպանողական Շեմ մատենաշար — 4», Երևան, 2001, 36 էջ:

110. Ապագան բախում է դուռը.— «ՊաՀպանողական Շեմ մատենաշար — 10», Երևան, 2002, 40 էջ:

111. Ընտրանի. Ելույթներ, հոդվածներ, հարցազրույցներ. 1983–1998 թթ. (Selected speeches, articles, interviews), Երևան, 2006, 728 էջ:

112. Ավազակապետության անատոմիան և մեխանիկան, «Արմատ» կենտրոն, Երևան, 2007, 42 էջ:

113. Анатомия «Бангократии». Ереван, 2007, 28 с.

114. The anatomy of «Bandocracy». Engl. transl. by Alexander Arzoumanian and Melissa Brown, Yerevan, 2007, 26 p.

115. Բարեկամական զրույց, Երևան, 2007, 32 էջ:

116. Дружеская беседа. Ереван, 2007, 25 с.

117. A friendly Talk. Engl. transl. by Alexander Arzoumanian and Melissa Brown, Yerevan, 2007, 23 p.

118. Պատմություն, գաղափարախոսություն, տիպաբանություն, Երևան, 2007, 42 էջ:

119. История, идеология, типология. Ереван, 2007, 32 с.

120. History, Ideology, Typology. Engl. transl. by Alexander Arzoumanian and Melissa Brown. Yerevan, 2007, 30 p.

121. Նախընտրական ծրագիր կամ հանդարտ խոհեր, Երևան, 2008, 32 էջ:

122. Предвыборная программа или неспешные раздумья. Ереван, 2008, 32 с.

123. Ելույթ Համաժողովրդական շարժման կոնգրեսում, Երևան, 2008, 34 էջ:

124. Վերադարձ. Ելույթներ, հարցազրույցներ, մամուլ ասուլիսներ. 2007–2009 թթ. (Speeches, interviews, press conferences), Երևան, 2009, 380 էջ:

125. Հայ-թուրքական հարաբերություններ (Armenian-Turkish Relations), Երևան, 2009, 96 էջ:

126. Հայոց ցեղասպանությունը. հայացք պետականության դիտակետից, Երևան, 2015 (տպագրության ընթացքի մեջ է):

127. Մաքառում. Ելույթներ, հոդվածներ, հարցազրույցներ. 2009–2015 թթ. (Speeches, articles, interviews), Երևան, 2015 (տպագրության ընթացքի մեջ է):